

Retouradres:
Brupartners
Boulevard Bischoffsheimlaan 26
1000 Bruxelles - Brussel

PB-PP | B-731
BELGIE(N) - BELGIQUE

Het TIJDSCHRIFT van Brupartners

April 2022 nr. 37

DOSSIER

Telewerk en COVID-19:
overzicht van een
versnellende trend

Verantwoordelijke uitgever: Caroline Vinckenbosch

www.brupartners.brussels

APRIL 2022

05

03. WOORD VOORAF

04. IN DE KIJKER

- Een nieuwe website voor Brupartners
- De ordonnantie van 2 december 2021 betreffende Brupartners

24

05. DOSSIER

- Telewerk en COVID-19: overzicht van een versnellende trend

24. DE ADVIEZEN VAN BRUPARTNERS

- Adviezen uitgebracht tussen 16 september en 18 november 2021

26

26. DEBATTEN/WEBINARS

- "Welke toekomst voor de Brusselse handelszaken?" - Met Benjamin Wayens
- "Stand van zaken van de toenadering tussen onderwijs en arbeidsmarkt" - Met Audrey Grandjean en Ewoud De Sadeleer

31. NIEUWS IN HET KORT

- Twee nieuwe logo's voor de Raad voor het Leefmilieu en het Comité van Watergebruikers
- Een gewestelijk kadaster van vermoedelijk leegstaande woningen

31

32. PUBLICATIES

- Samenvatting: de Renolution-premies
- Focus: Zullen er in 2030 genoeg plaatsen zijn in de Brusselse scholen?

Home Sweet Home?

Van telewerk is sprake wanneer de werknemer zijn werkzaamheden geheel of gedeeltelijk buiten de bedrijfsruimten verricht, met behulp van informatietechnologieën.

De Belgische regelgeving op dit gebied maakt een onderscheid naargelang het telewerk al dan niet op regelmatige wijze wordt verricht. Ze heeft geen betrekking op zogenaamde mobiele telewerkers, van wie mobiliteit onlosmakelijk met de uitvoering van de arbeidsovereenkomst verbonden is, zoals handelsvertegenwoordigers, technici die bij klanten van de werkgever worden ingezet, thuisverplegers, enz.

In de jaren 1970 begon men van telewerk te spreken, toen men gebruik begon te maken van de technologieën die destijds beschikbaar waren (telefoon, fax, enz.). Maar het is vooral de ontwikkeling van de microcomputertechnologie en het internet die de uitbreiding ervan mogelijk heeft gemaakt.

De COVID-19-pandemie heeft geleid tot een explosieve toename van telewerk, dat om gezondheidsredenen werd aanbevolen of zelfs verplicht werd gesteld. Alles wijst erop dat deze uitbreiding structureel zal worden, over de gezondheidsvereisten heen.

Het rechtskader voor telewerk valt in hoofdzaak onder de federale arbeidswetgeving. Een collectieve arbeidsovereenkomst (CAO) nr. 85 van de Nationale Arbeidsraad (2005) zet in België een raamovereenkomst tussen Europese sociale partners om, die in 2002 werd gesloten. Voor occasioneel telewerk gelden enkele bepalingen, voornamelijk vanuit het oogpunt van welzijn op het werk. In 2021 werden specifieke CAO's gesloten om het om gezondheidsredenen opgelegde telewerk te omkaderen.

De uitbreiding van telewerk is niet zonder gevolgen voor de inrichting van bedrijfsruimten, met een rechtstreeks effect op de vraag naar kantoorruimte. Teleconferenties, die steeds meer de plaats innemen van vergaderingen, hebben gevolgen voor verplaatsingen, zakentoerisme, enz.

In het geval van Brussel nam de vraag naar kantoorruimte in werkelijkheid al vóór de COVID-19-crisis af, maar heeft de crisis die afname versneld en versterkt.

Welke gevolgen zal dit hebben voor de stad? Sommige sectoren zouden kunnen lijden onder de vermindering van de kantoorruimte of het gebruik ervan, met name de aanverwante diensten: catering, schoonmaak, beveiliging, enz. De stad zal haar aantrekkingskracht moeten ontwikkelen. Aangezien zij niet meer verplicht zijn om elke dag hun werktijd in de stad door te brengen, zullen werknemers er van een aangename omgeving, een hoogwaardig horeca-aanbod en een cultureel en sportief aanbod willen genieten.

De groei van telewerk kan ook een bevestiging zijn van de welgekende voorliefde van de Belgen voor de eengezinswoning met een tuin. Hoewel telewerk soms wordt voorgesteld als een manier om de combinatie van werk en gezinsleven te vergemakkelijken, is dit niet het geval wanneer men moet telewerken vanuit een kleine woning, overvol met kinderen en andere gezinsleden. Zal telewerk bijdragen tot de uittocht van de middenklasse uit de stad, een gevreesd fenomeen in Brussel?

Al deze kwesties worden door Brupartners actief opgevolgd in het kader van een *ad-hocwerkgroep*. In dit nummer wordt getracht hiervan een overzicht te geven, met een samenvatting van de beste beschikbare informatie en vooruitzichten.

Veel plezier bij het lezen!

Paul Palsterman
Voorzitter

Een nieuwe website voor Brupartners

NIEUWS PUBLICATIES   NL

LEDENZON

Adviezen en bijdragen

Voorstelling

Structuur

Strategie Go4Brussels
2030

Observatorium van de
referentieprijs

Dienst sectorale
facilitatie

Het is met trots dat Brupartners laat weten dat zijn volledig **nieuwe website** in december gelanceerd werd!

Deze werd volledig herwerkt voor een betere gebruikservaring:

- Een luchtiger ontwerp;
- Een duidelijke structuur;
- Een vereenvoudigde surfervaring;
- Nieuwe functies.

Met deze nieuwe website wil Brupartners zich verder openstellen voor de burgers en andere actoren van de Brusselse samenleving, door aan zijn **identiteit, rol, opdrachten en activiteiten** grotere bekendheid te geven.

Ontdek de website nu:
www.brupartners.brussels.

De ordonnantie van 2 december 2021 betreffende Brupartners

Sinds december heeft Brupartners een nieuwe oprichtingstekst.

De **ordonnantie van 2 december 2021** laat het immers toe om Brupartners na meer dan 25 jaar bestaan en 15 jaar werking te voorzien van een organieke tekst, die in overeenstemming is met zijn huidige omgeving. Tevens omvat de ordonnantie 2 belangrijke elementen van de Algemene beleidsverklaring:

- De wettelijke verankering van het beginsel van de **gedeelde prioriteiten**;
- De mogelijkheid voor het Secretariaat van Brupartners om de **verschillende Brusselse adviesorganen te coördineren**.

Tot slot bekrachtigt de tekst de mogelijkheid voor Brupartners om op eigen initiatief of op verzoek van een lid van de regering **adviezen over gemeenschapsaangelegenheden** uit te brengen, meer in het bijzonder over deze die onder de bevoegdheid van de Brusselse Gemeenschapscommissies vallen.

Deze nieuwe ordonnantie is het resultaat van gezamenlijke werkzaamheden met de regering. Ze laat het toe om de **historische band** tussen de Brusselse regering en de sociale partners verder te versterken.

De tekst is op 13 januari 2022 in werking getreden.

De nieuwe ordonnantie is beschikbaar op de [website van het Belgisch Staatsblad](#).

Telewerk en COVID-19: overzicht van een versnellende trend

Sinds het uitbreken van de COVID-19-crisis heeft telewerk een uitbreiding zonder weerga gekend. Telewerk wordt gedefinieerd als "een vorm van organisatie en/of uitvoering van het werk waarin, met gebruikmaking van informatietechnologie in het kader van een arbeidsovereenkomst werkzaamheden die ook op de bedrijfslocatie van de werkgever zouden kunnen worden uitgevoerd, op regelmatige basis en niet incidenteel buiten die bedrijfslocatie worden uitgevoerd¹". Deze nieuwe werkorganisatie, die zich de laatste jaren al aan het ontwikkelen was, lijkt nu vaste voet te krijgen. De crisis heeft namelijk een versnellend effect gehad op trends die al werden waargenomen, met name een toenemende digitalisering van arbeid en een grotere flexibilisering van de werkmethoden (bijvoorbeeld op kantoor via coworking spaces, thuis, enz.).

Hoewel telewerk voor sommigen zeker een aantal voordelen lijkt te hebben, in termen van autonomie, flexibiliteit, evenwicht tussen werk en privéleven, gaat de bestending ervan voor anderen ook gepaard met minder positieve elementen, waaronder psychosociale of economische neveneffecten (wanneer telewerk bijvoorbeeld gevolgen heeft voor de commerciële activiteiten in minder druk bezochte zakenwijken).

In dit document zal worden ingegaan op de grondslagen van telewerk, zowel op het Europees als nationaal niveau. Vervolgens zal worden ingegaan op de ontwikkeling ervan in verhouding tot de gezondheids crisis, en op de positieve of negatieve gevolgen ervan ten aanzien van de arbeidswereld en andere gebieden die voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest van bijzonder belang zijn.

I. EUROPEES KADER

Verschillende Europese teksten hebben bijgedragen tot het waarborgen van fatsoenlijke arbeidsvoorwaarden voor telewerkers.

Zo bevat de **arbeidstijdenrichtlijn**² diverse bepalingen ter bescherming van de veiligheid en gezondheid van werknemers (maximaal 48 werkuren per week), ook voor diegenen die telewerk verrichten.

¹FOD Werkgelegenheid - Arbeid en Sociaal Overleg. Huisarbeid en telewerk, beschikbaar op: <https://werk.belgie.be/nl/themas/arbeidsovereenkomsten/bijzondere-arbeidsovereenkomsten/huisarbeid-en-telewerk>.

²Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time. Official Journal L 299, 18/11/2003 P.0009 – 0019. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003L0088&from=EN>.

Bovendien was de **Europese kaderrichtlijn inzake veiligheid en gezondheid op het werk** van 1989³ bedoeld om de verbetering van de veiligheid en gezondheid van werknemers op de werkplek aan te moedigen, hoewel zij van vóór telewerk dateert. Bij uitbreiding is zij ook van toepassing op telewerkers, gezien zij de werkplek waaraan de toepassing van de door haar uitgevaardigde bepalingen zijn gekoppeld niet verduidelijkt, wat bijgevolg ook voor hybride werkregelingen⁴ van toepassing is.

Naast deze regelgeving zijn er recentere teksten, zoals de **richtlijn inzake transparante en voorspelbare arbeidsvoorwaarden** van 2019⁵. Deze richtlijn schrijft voor dat er regelingen inzake de werkplek worden getroffen en dat de daarmee samenhangende arbeidsmodaliteiten in de arbeidsovereenkomst worden verduidelijkt. Dit zorgt ervoor dat de **werktijden voorspelbaarder** worden voor de werknemers, wat een positief effect zou kunnen hebben op het evenwicht tussen werk en privéleven, waarop door voorstanders van telewerk vaak de nadruk wordt gelegd.

In dit verband dient ook de **richtlijn betreffende het evenwicht tussen werk en privéleven**⁶ te worden vermeld, die telewerk tot de flexibele arbeidsmodaliteiten rekent en waarop de in deze tekst genoemde werknemers, werkende ouders en mantelzorgers recht hebben. Bij lezing van deze richtlijn blijkt echter dat zij **niet ingaat op de mogelijk negatieve gevolgen van telewerk**.

Het is ook relevant te verwijzen naar een recent wetgevingsinitiatief van het Europees Parlement van januari 2021⁷, waarin de

Europese Commissie wordt verzocht een wetgevende tekst voor te stellen om **het recht op deconnectie te erkennen**. In deze tekst zouden daarenboven minimumvoorschriften voor arbeid op afstand moeten worden vastgesteld en zouden de arbeidsvoorwaarden, werktijden en rustperiodes moeten worden verduidelijkt.

Last but not least zou dit overzicht niet volledig zijn zonder vermelding van het **belangrijkste Europese initiatief op dit gebied**, dat afkomstig is van de Europese sociale partners.

In het kader van de in 1997 ondertekende Europese werkgelegenheidsstrategie en de in maart 2000 in gang gezette strategie van Lissabon stonden bij de aanvang van het nieuwe millennium de ontwikkeling van een kenniseconomie en de modernisering van de arbeidsorganisatie met meer flexibiliteit op de arbeidsmarkt immers centraal in de prioriteiten van de Europese instanties. Daarom heeft de Europese Commissie al in 2001 de Europese sociale partners uitgenodigd om met elkaar overleg te plegen om de grondslagen voor een **gedeelde definitie van telewerk** te leggen. Deze definitie van telewerk, zoals die werd weerhouden door de Europese sociale partners die deze in het kaderakkoord over telewerk van 16 juli 2002⁸ hebben opgenomen, bestrijkt verschillende werksituaties die in de loop der jaren snel zouden kunnen evolueren, en is relatief ruim. Telewerk wordt hierin met name gedefinieerd als "*een vorm van organisatie en/of uitvoering van het werk, waarin met gebruikmaking van informatietechnologie in het kader van een arbeidsovereenkomst of-*

verhouding, werkzaamheden die ook op de bedrijfslocatie van de werkgever zouden kunnen worden uitgevoerd, op regelmatige basis buiten die bedrijfslocatie worden uitgevoerd".

Dit Kaderakkoord **bevestigt de gelijkheid tussen werknemers die in de bedrijfslocatie van de werkgever aanwezig zijn en telewerkers** wat betreft de arbeidsvoorwaarden, werklast, toegang tot opleiding, collectieve rechten, voorwaarden voor medezeggenschap en verkiesbaarheid voor de representatieve werknemersorganen. In deze tekst wordt ook herinnerd aan het vrijwillige karakter van telewerk, wat betekent dat zowel de werkgever als de werknemer er voorstander van moeten zijn.

Dit akkoord werd op Belgisch niveau omgezet in de Collectieve Arbeidsovereenkomst (CAO) nr. 85 van 9 november 2005 betreffende telewerk, gewijzigd bij CAO nr. 85 bis van 27 februari 2008.

II. BELGISCH KADER

België baseert zich op **2 belangrijke teksten** om het gebruik van telewerk op zijn grondgebied te regelen:

- De regelgeving inzake op regelmatige basis georganiseerd telewerk (CAO nr. 85⁹);
- De wet van 5 maart 2017 betreffende werkbaar en wendbaar werk, die een regelgevend kader voor occasioneel telewerk heeft gecreëerd.

³ Council Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work. Official Journal L 183, 29/06/1989 P.0001 – 0008. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31989L0391&from=EN>.

⁴ Hybride arbeid betekent telewerk afwisselen met dagen aanwezigheid op kantoor.

⁵ Directive (eu) 2019/1152 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on transparent and predictable working conditions in the European Union. Official Journal L 186, 11/07/2019. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019L1152&from=EN>.

⁶ Directive (eu) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers and repealing Council Directive 2010/18/EU. Official Journal L 188, 12/07/2019: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019L1158&from=EN>.

⁷ European Parliament. (2021). European Parliament resolution of 21 January 2021 with recommendations to the Commission on the right to disconnect (2019/2181(INL)). Site: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0021_EN.html.

⁸ Confederation Syndicat European Trade Union. (2002). Framework agreement on telework. Site: <https://www.etuc.org/en/framework-agreement-telework>.

⁹ Nationale Arbeidsraad. (2008). Collectieve arbeidsovereenkomst nr. 85. Website: <http://www.cnt-nar.be/CAO-COORD/cao-085.pdf>.

a. Structureel telewerk en de collectieve arbeidsovereenkomst nr. 85 van 2005

Deze overeenkomst van de Nationale Arbeidsraad (NAR) regelt structureel telewerk (d.w.z. telewerk dat op regelmatige basis en niet incidenteel wordt uitgevoerd) en geldt enkel voor de **privésector**.

Structureel telewerk wordt in artikel 2 van de CAO gedefinieerd als "een vorm van organisatie en/of uitvoering van het werk waarin, met gebruikmaking van informatietechnologie in het kader van een arbeidsovereenkomst werkzaamheden die ook op de bedrijfslocatie van de werkgever zouden kunnen worden uitgevoerd, op regelmatige basis en niet incidenteel buiten die bedrijfslocatie worden uitgevoerd".

Het is gebaseerd op een reeks beginselen, waarvan de volgende de belangrijkste zijn:

 Telewerk moet **vrijwillig** zijn, zowel voor de werkgever als voor de werknemer;

 Er moet een **schriftelijke overeenkomst** worden opgesteld waarin verschillende elementen betreffende de organisatie van het telewerk zijn opgenomen (bijv. aantal dagen, frequentie van het telewerk, modaliteiten inzake de tenlasteneming van kosten en uitgaven, enz.);

 De telewerker moet **op de hoogte worden gehouden van de arbeidsvoorwaarden** en in het bijzonder van de bijkomende voorwaarden (omschrijving van de in het kader van het telewerk uit te voeren werkzaamheden, identificatie van de hiërarchische overste, enz.);

 De werkgever moet ervoor zorgen dat de passende maatregelen worden genomen om te **voorkomen dat de telewerker geïsoleerd raakt** van de andere werknemers van het bedrijf;

 De werkgever is verantwoordelijk voor de **levering van de apparatuur**

die nodig is voor telewerk en voor de installatie en het onderhoud daarvan. De kosten voor verbindingen en communicatie in verband met telewerk komen uitsluitend ten laste van de werkgever;

 De bevoegde interne preventiediensten zullen toegang hebben tot de telewerkplek om de **correcte toepassing van de toepasselijke gezondheids en veiligheidswetgevingen te controleren**;

 Telewerkers hebben dezelfde **rechten op opleiding en loopbaanmogelijkheden** als vergelijkbare werknemers die in de bedrijfslocatie van de werkgever zijn tewerkgesteld.

Er zij ook op gewezen dat de bepalingen met betrekking tot deze CAO **niet gelden voor mobiele telewerkers**, van wie de mobiliteit een wezenlijk onderdeel van de uitvoering van de arbeidsovereenkomst uitmaakt. Voorbeelden hiervan zijn handelsvertegenwoordigers, commercieel afgevaardigden, medisch afgevaardigden, technici die bij de klanten van de werkgever tussenkomen of thuisverplegers.

Om elke verwarring te voorkomen zij voorts verwezen naar de wet van 6 december 1996 betreffende de huisarbeid, waarvan de bepalingen van toepassing zijn op de thuiswerker die, onder het gezag van de werkgever, bij hem thuis of op elke andere door hem gekozen plaats tegen vergoeding arbeid verricht, zonder onder rechtstreeks toezicht of controle van deze werkgever te staan.

b. Occasioneel telewerk en de wet van 5 maart 2017 betreffende werkbaar en wendbaar werk

In deze wet is een regelgevend kader voor occasioneel telewerk vastgesteld. Het wordt gedefinieerd als "een vorm van organisatie en/of uitvoering van het werk, waarin met gebruikmaking van informatietechnologie werkzaamheden die ook op de bedrijfslocatie van de werkgever zouden kunnen worden uitgevoerd, op **incidentele en onregelmatige basis buiten die bedrijfslocatie worden uitgevoerd**".

Het doel van deze wetgevende tekst is de bepalingen die door de COA 85 zijn voorzien, aan te vullen om **personen die om uiteenlopende redenen incidenteel van thuis uit werken, te omkaderen**. Vóór de toepassing van deze wet waren de in acht

te nemen regels ingeval van occasioneel telewerk noch voor de werkgever, noch voor de werknemer duidelijk. De wet betreffende werkbaar en wendbaar werk heeft dit euvel verholpen, door ook voor dergelijke gevallen een kader te scheppen.

c. En in het openbaar ambt?

Ook hier hebben de verschillende beleidsverantwoordelijken besloten om voor hun personeel **het telewerk te bestendigen**. Dit zowel op het federaal niveau, met een gemiddelde van 2 dagen telewerk per week, op jaarbasis, als op het niveau van de deelstaten¹⁰. Zo heeft de Federatie Wallonië-Brussel in haar beheerscontract 2020-2025 de weg vrijgemaakt voor meer flexibiliteit in het werk van haar personeelsleden. Deze zouden inderdaad minstens 2 dagen per week van thuis uit kunnen werken. De tendens is dezelfde voor het Waals Gewest, gezien de werknemers daar sinds december 2019 ook gebruik konden maken van 2 dagen telewerk per week; dit cijfer zou tot 3 kunnen stijgen. Wat Vlaanderen betreft, voorziet het dat vanaf 2024 het aantal werkplekken in zijn gebouwen gelijk zal zijn aan de helft van het personeel, wat dus een impact zal hebben op het aantal pendelaars naar de Vlaamse besturen die in Brussel zijn gevestigd.

Op het niveau van het Brussels Gewest is de referentietekst die van toepassing is, het **besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van 26 januari 2017 betreffende telewerk**. Na structureel telewerk (van minimaal 1 tot maximaal 3 dagen per week) en occasioneel telewerk (onregelmatig telewerk met een maximum van 3 dagen per maand) te hebben gedefinieerd, worden in deze tekst de procedures verduidelijkt die moeten worden nageleefd om een aanvraag voor telewerk in te dienen, komen de organisatorische aspecten van telewerk aan bod en wordt verduidelijkt dat zodra de telewerkmodaliteiten die tussen het personeelslid en de hiërarchie zijn overeengekomen, de overeenkomst voor onbepaalde duur geldt. De **norm**

van 3 dagen per week leek ingevolge de COVID-19-crisis geboden te zijn, hoewel alle instellingen van openbaar nut van enige speelruimte zouden kunnen genieten om het aantal structurele telewerkdagen vast te stellen waarop hun personeelsleden recht zouden hebben.

III. VOORGESCHIEDENIS: DE COVID-19-CRISIS EN TELEWERK

Op 17 maart 2020 heeft de Nationale Veiligheidsraad een reeks uitzonderlijke maatregelen aangenomen die door de uitbreiding van de COVID-19-pandemie gerechtvaardigd waren. In het kader van het ministerieel besluit van 23 maart 2020 houdende dringende maatregelen om **de verspreiding van het coronavirus te beperken, hebben de overheden in de meeste sectoren telewerk opgelegd**. Telewerk van thuis uit werd daarom verplicht in alle niet-essentiële bedrijven, ongeacht de omvang ervan, voor alle personeelsleden van wie de functie zich daartoe leent.

Telewerk werd echter niet opgelegd in bedrijven van de cruciale sectoren, namelijk:

- Levensmiddelenwinkels, ook nachtwinkels;
- Dierenvoedingswinkels;
- Apotheken;
- Krantenwinkels;
- Benzinstations en brandstofleveranciers;
- Telecommunicatiewinkels, met uitzondering van winkels die uitsluitend toebehoren verkopen, maar enkel voor noodgevallen, met slechts één klant per keer en op afspraak;
- Winkels in medische apparatuur, maar enkel voor noodgevallen, met slechts één klant per keer en op afspraak;

- Doe-het-zelf winkels;
- Tuincentra.

Vanaf dat moment en naarmate de gezondheidssituatie evolueerde, heeft telewerk voortdurend tussen verplichting en aanbeveling geschommeld (zie onderstaande tijdlijn).

In deze uitzonderlijke context was het **belangrijk dat de sociale partners de werknemers in deze situatie konden begeleiden**. Daarom werd op 26 januari 2021 **CAO nr. 149** aangenomen¹². Deze tekst is tijdelijk van toepassing ten aanzien van de situatie in verband met deze pandemie. Aanvankelijk was deze CAO tot en met 31 december 2021 van toepassing op alle sectoren en had zij betrekking op aanbevolen of verplicht telewerk van thuis uit om de verspreiding van het coronavirus te voorkomen. Op 7 december 2021 werd deze CAO door de NAR tot **31 maart 2022 verlengd**.

Wat zit erin vevat? Ze verduidelijkt dat **de rechten en plichten inzake arbeidsvoorwaarden dezelfde moeten zijn als deze die in de bedrijfslocatie van de werkgever gelden**, waarbij in **preventieve maatregelen en het recht op disconnectie** wordt voorzien. Ook de arbeidsvoorwaarden, het loon, de arbeidstijd en de werklust blijven dezelfde als toen de werknemer zijn activiteiten uitoefende vanuit de plaats waar zijn werkgever is gevestigd. De werkgever is echter verplicht **overeenkomsten te sluiten inzake uitrusting, ondersteuning van het personeel en diverse werkingskosten** waarmee zijn werknemers worden geconfronteerd. Deze overeenkomst zet ook de regels inzake arbeidstijd en arbeidsregeling om die op de werkplek van toepassing waren. Hetzelfde geldt voor de werklust en de prestatiecriteria van de telewerker.

Opdat de werknemers hun werkzaamheden in de best mogelijke omstandigheden zouden kunnen uitvoeren, voorziet de CAO in de **terbeschikkingstelling door de werkgever van de apparatuur** die de telewerker nodig heeft om diens taken uit te voeren, alsmede in de

¹⁰ SCHARFF, C. (2021, 26 mei). Les pouvoirs publics vont eux aussi doper le télétravail. L'Echo, blz. 2-3.

¹¹ RTBF Info. (2021, 10 mei). Horeca, culture, cinémas, télétravail, bulle. Voici les mesures du "plan été" prises par le comité de concertation: Website: https://www.rtbf.be/info/belgique/detail_horeca-culture-cinemas-teletravail-bulle-voici-les-mesures-du-plan-ete-prises-par-le-comite-de-concertation?id=10758959.

¹² Nationale Arbeidsraad. (2021). Collectieve arbeidsovereenkomst nr. 149. Website: [http://www.cnt-nar.be/CAO-ORIG/cao-149-\(26.01.2021\).pdf](http://www.cnt-nar.be/CAO-ORIG/cao-149-(26.01.2021).pdf).

Figuur 1: Evolutie van telewerk tijdens de COVID-19-crisis

verlenging van een **technische ondersteuning**. Bovendien moeten de kosten van de installatie van relevante computerprogramma's en de kosten voor gebruik, werking, onderhoud en afschrijving door de werkgever ten laste worden genomen, indien de telewerker zijn eigen apparatuur gebruikt.

Daarnaast werd in deze CAO een **dimensie opgenomen die eigen is aan het welzijn van telewerkers**: telewerkers moeten op de hoogte worden gehouden van de inrichting van werkplekken, het juiste gebruik van beeldschermen of technische en IT-ondersteuning. Er zal ook speciale aandacht moeten worden besteed aan personen die als kwetsbaar worden beschouwd en de werkgever zal maatregelen moeten nemen om de band tussen werknemers in telewerk in stand te houden en situaties van isolement te voorkomen.

IV. WAT ZIJN DE BEWEEGREDEKEN EN BEDENKINGEN VAN DE ARBEIDSWERELD TEN AANZIEN VAN TELEWERK?

Nadat het regelgevend kader dat van toepassing is op telewerk werd besproken, is het nu nuttig om beter te bevatten hoe de actoren van de arbeidswereld zich

opstellen tegenover dit fenomeen, dat voor sommigen nieuw is. Om hoeveel mogelijk betrokken werknemers gaat het? Wat is hun beweegreden, maar die ook van de werkgevers ten aanzien van telewerk? Wat zijn hun bedenkingen?

Zoals uit de tabel in figuur 2 blijkt, ligt het aandeel van de werknemers die in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn tewerkgesteld en die op structurele wijze kunnen telewerken hoger dan het Belgische gemiddelde. Het is echter duidelijk dat de gezondheids crisis geen element is geweest dat telewerk in gang heeft gezet, maar veeleer een versnellende factor was van een fenomeen dat al vóór 2020 werd waargenomen, zij het in mindere mate. SD Worx bevestigt in zijn enquête onder Belgische¹³ werkgevers¹⁴ dat telewerk in Brussel wel degelijk het meest is ingeburgerd. Vóór de crisis stond 67% van

de bedrijven die in het Brussels Gewest zijn gevestigd hun werknemers toe om gebruik te maken van telewerk. Op het moment van deze enquête leek het enthousiasme van de Belgische bedrijven groot te zijn, gezien 90% van hen van plan was om in de toekomst verder van deze flexibele werkmethode gebruik te maken.

Het zou echter interessant zijn om na te gaan of in 2022 een dergelijke motivatie nog steeds wordt waargenomen, dan wel of een erosie van de steun van de bedrijven aan de orde lijkt te zijn. In ieder geval lijkt het een gegeven te zijn dat bedrijven voorstander van een redelijk evenwicht tussen aanwezigheid op kantoor en telewerk zijn en dat slechts zeer weinigen voorstander van voltijds telewerk zijn, hetgeen een teken is, als het er al een is, van de gevolgen van opeenvolgende lockdowns. Uit een andere enquête die in samenwerking met de KULeuven en #ZigZagHR bij 280

Locatie	Geschat effectief aandeel van telewerkers in 2019	Geschat effectief aandeel van telewerkers in 2020	Aandeel van werknemers dat in 2020 aanspraak op regelmatig telewerk kon maken
België	22% [1]	38% [1]	[40% ; 53%] [1],[3],[4]
Brussel	34% [2]	56% [3]	[56% ; 62%] [3],[5]

Bron: [1] Wrzesinska & Kluppels (2020); [2] Polling (2018); [3] Laine en Daubresse (2020); [4] Eurofound (2020); [5] SD Worx (2020)

Figuur 2: Effectief en potentieel aandeel van telewerk in België en Brussel¹³

¹³ Perspective.brussels. (2021). Analyse en impact van telewerk in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

¹⁴ SD Worx. (2020). Telewerken in België: Vlaamse, Waalse en Brusselse werkgevers maken balans op. Website: https://www.sdworx.be/-/media/sd-worx/documents/sdworx-ebook_telewerken_lr.pdf.

bedrijven werd uitgevoerd¹⁵, blijkt immers dat 60% van de ondervraagde werkgevers wil dat hun personeel minstens 3 dagen per week naar kantoor komt. De dagen die in de kantoren van het bedrijf worden doorgebracht, zouden dan hoofdzakelijk aan brainstorming, teamvergaderingen of individuele gesprekken worden besteed. Huisarbeid zou dan weer worden gewijid aan activiteiten die meer concentratie vereisen.

Er werden echter **verschillen in de perceptie van telewerk naargelang van de grootte van het bedrijf** vastgesteld. Terwijl 90% van de grote bedrijven ervan gebruik maakt, doet slechts 40% van de KMO's dat. De kleinste bedrijven staan immers het meest gunstig tegenover de volledige terugkeer van hun personeel naar de werkplek, met name omwille van moeilijkheden in termen van werkorganisatie of gebrek aan technische uitrusting.

De standpunten van de werkgevers zijn echter duidelijker wanneer er tijdens de pandemiegolven van 2020 en 2021 sprake was van verplicht telewerk. Van de maatregelen die op 20 november 2021 in werking zijn getreden, was het verplicht telewerk (4 dagen op 5) opnieuw aan de orde, hoewel er uitzonderingen werden voorzien voor functies die door hun aard aanwezigheid op de werkplek vereisen, of indien de continuïteit van het beheer van de onderneming, haar activiteiten of diensten aanwezigheid van werknemers vereist. Tegenover deze beslissing hebben de werkgeversvertegenwoordigers van het VBO, de UWE en de UCM **bedenkingen**¹⁶ geuit, omdat deze maatregel volgens hen **gevolgen zou kunnen hebben voor het goede beheer en de organisatie van de activiteiten, maar ook op psychosociaal vlak** (met name wat de samenhang of de motivatie van de teams betreft).

45% van de Brusselse werknemers maakte vóór de gezondheids crisis gebruik van telewerk. Na deze crisis zal bijna 2/3 van hen gedeeltelijk thuis werken¹⁷.

Over het algemeen is de **houding van de Belgische werknemers** tegenover dit fenomeen echter **niet eenduidig**, zoals blijkt uit een enquête die Securex in het voorjaar van 2021 bij 1.500 werknemers¹⁸ heeft uitgevoerd. Hoewel de overgrote meerderheid voorstander is van deeltijds telewerk, wenst 10% van de ondervraagden niet te telewerken, terwijl 8% voorstander zou zijn van voltijds werken vanuit hun woonplaats. Zoals het IRES¹⁹ het in eerste instantie had aangegeven in zijn enquête van april 2020 onder werknemers die als gevolg van de toepassing van het ministerieel besluit van 23 maart 2020 gedwongen werden om van thuis uit te werken, **wordt telewerk door de werknemers niet als één enkele bron van voor- of nadelen gezien.** Hoewel de telewerkers een aantal gunstige elementen hebben vastgesteld (in termen van **flexibiliteit van het werk** of van **autonomie**), mogen andere elementen die

een negatieve invloed op de betrokkenen hebben, niet worden onderschat (zoals de moeilijkheid om thuis te werken en terzelfder tijd het hoofd te moeten bieden aan bepaalde gezinsverplichtingen die een **bron van concentratieverlies zijn; moeilijkheden in termen van ergonomie** of een **verlies van identificatie met een team** waarmee geen echte contacten meer zijn). De belangrijkste positieve en negatieve elementen die door de ondervraagde werknemers naar voren zijn gebracht, zijn in de tabellen van figuren 3 en 4 terug te vinden.

V. VOOR EN NADELEN VAN TELEWERK

Zoals uit de verschillende enquêtes blijkt waarnaar wij hierboven verwijzen, heeft telewerk zowel positieve als negatieve elementen.

Eén van de te stellen vragen is of sommige van de positieve of negatieve effecten van telewerk die aan het begin van de pandemie zijn vastgesteld, na verloop van enige tijd nog steeds waarneembaar zijn. Zoals dit naar voren is gekomen tijdens de

¹⁵ Acerta. (2021). 6 op de 10 bedrijven kiezen ervoor werknemers opnieuw meer dan de helft van de tijd naar kantoor te laten komen. Website: <https://www.acerta.be/nl/over-acerta/in-de-pers/6-op-de-10-bedrijven-kiezen-ervoor-werknemers-opnieuw-meer-dan-de-helft-van-de-tijd-naar-kantoor-te-laten-komen>.

¹⁶ DI PRIMA, C. (2021, 9 november). Revenir au télétravail obligatoire ? Inaudible, estiment les employeurs. L'Echo, blz. 5.

¹⁷ SD Worx, Ibid.

¹⁸ Securex. (2021). Werknemers die minder mogen telewerken dan ze willen, hebben hoger risico op burn-out. Website: <https://press.securex.be/werknemers-die-minder-mogen-telewerken-dan-ze-willen-hebben-hoger-risico-op-burn-out>.

¹⁹ HANSEZ, I, TASKIN, L, THISSE J.-F. (2021). Télétravail, solution d'avenir ou boom éphémère. Regards économiques, nr. 164, Website: https://www.regards-economiques.be/index.php?option=com_reco&view=article&cid=214.

besprekingen hierover die het VBO op 26 augustus 2021 in het kader van een nationale telewerkconferentie heeft georganiseerd²⁰, zijn er immers nog veel onzekerheden aangaande de langetermijneffecten van dit fenomeen, in termen van cohesie, vertrouwen, connectiviteit, geestelijk welzijn en HR-processen zoals aanwerving en inschakeling, wanneer structureel telewerk de norm zou worden. Zullen de productiviteitswinsten worden bestendigd? Zal de teamgeest intact blijven wanneer er minder regelmatig persoonlijke ontmoetingen zullen worden gehouden? Hoe kan de motivatie van werknemers die meerdere dagen per week telewerk verrichten op peil worden gehouden?

Hoewel de academische wereld een hele reeks voor- en nadelen lijkt te hebben vastgesteld (zie hieronder), blijven deze vragen bestaan.

Onder de aandachtspunten die tijdens de telewerkconferentie aan de orde kwamen, werd ook de kwestie van het behoud van de band tussen werknemers en management genoemd. Het is inderdaad belangrijk om te innoveren om de communicatie met de werknemers te onderhouden en de teams gemotiveerd te houden, zoals Christine Godin, Human Resources Director en Business Partner bij Securex had aangegeven.

Bovendien is het, hoewel er een wettelijk kader bestaat, volgens Constantin Bourasa, consultant bij Ernst & Young en spreker op deze conferentie, nog steeds noodzakelijk om bepaalde punten te verduidelijken met betrekking tot de hoogte van de vergoedingen die telewerkers ontvangen, of de onverenigbaarheid van bepaalde functies met telewerk.

²⁰ Het programma is hier beschikbaar: https://www.feb.be/events/teletravail/Program/?msdynt-trid=5pHOizPlf1SCCcLRYCQLnsHM_jlg7v5_GLB-3kJCRD2w#tabs.

Bron: HANSEZ, I, TASKIN, L, THISSE J.-F. (2021). *Télétravail, solution d'avenir ou boom éphémère. Regards économiques*, nr. 164, blz. 24.

Categorieën	Subcategorieën	Aantal citaten	%
Evenwicht werk privéleven	Moeilijkheid om zich bezig te houden / te organiseren met de kinderen	140	10,06
Ergonomie / Fysieke omgeving	Ontbreken van een instrument / van documenten	124	8,91
Arbeidsorganisatie	Teambeheer / Ondoeltreffende communicatie	123	8,84
Evenwicht werk privéleven	Geen deconnectie / Uurrooster	104	7,47
Arbeidsverhoudingen	Sociale isolement van de collega's	93	6,68
Inhoud van het werk	Onmogelijke taken op afstand	82	5,89
Ergonomie / Fysieke omgeving	Computerproblemen	55	3,95
Ergonomie / Fysieke omgeving	Geen speciale / afgesloten ruimte	50	3,59
Situatie in verband met COVID-19	Sociaal isolement	47	3,38
Arbeidsorganisatie	Wachten op richtlijnen / informatie of onbeschikbaarheid van de hiërarchische lijn	45	3,23

* Het percentage is berekend op het totaal aantal citaten (1392 probleemsituaties)

Figuur 3: Top 10 van meest genoemde probleemsituaties bij telewerk

Categorieën	Subcategorieën	Aantal citaten	%
Arbeidsorganisatie	Autonomie / flexibiliteit in het beheer van het werk/urrooster	198	13,98
Evenwicht werk privéleven	Meer gezinsmomenten / Makkelijker beheer van de kinderen / Minder conflicten	137	9,68
Fysieke arbeidsomgeving	Thuis zijn (comfort, rust, aangename omgeving)	122	8,62
Situatie in verband met COVID-19	Tijdsinstroom zonder verplaatsingen	109	7,7
Mogelijkheid om de levenswijze te herzien	Meer rusttijd / welzijn / motivatie / Minder vermoeidheid / stress	109	7,7
Fysieke arbeidsomgeving	Betere concentratie / Minder storingen / Afleidingen / Rust	105	7,42
Situatie in verband met COVID-19	Geen verplaatsingen / Minder verkeersstress / Files en gevaren op de weg	80	5,65
Inhoud van het werk	Werken aan stilliggende dossiers / projecten / Achterstand inhalen / Afstand	54	3,81
Inhoud van het werk	Behoud / Verbetering van doeltreffendheid	44	3,11
Arbeidsverhoudingen	Onderlinge hulp / Solidariteit / Steun van de collega's	39	2,75

* Het percentage is berekend op het totaal aantal citaten (1416 probleemsituaties)

Figuur 4: Top 10 van meest genoemde motiverende situaties in telewerksituatie

Bron: TASKIN, L. (2021, 26 november). La Libre, blz. 21.

Figuur 5: Voor- en nadelen van telewerk

Zoals het opiniepeilingsinstituut IFOP in een enquête onder Franse telewerkers in het voorjaar van 2021²¹ heeft aangegeven, lijkt de "professionele mentale belasting" (gedefinieerd als "de psychologische overbelasting veroorzaakt door bekommernissen van professionele aard, ook buiten de werkuren om") door de telewerkcontext niet te zijn verlicht. Volgens de gepubliceerde

resultaten lijkt deze professionele mentale belasting vooral voor vrouwelijke werknemers te zijn toegenomen. Het blijkt dat wanneer vrouwen meer druk voelen dan mannen (index van de mentale belasting van gemiddeld 4,9/10 voor vrouwen tegen 4,5/10 voor mannen), het feit dat zij kinderen ten laste hebben een verzwarende factor is (de index stijgt aldus gemiddeld tot 5,2 voor moeders met kinderen tegenover 4,7

voor vrouwen zonder kinderen ten laste). Tot slot verklaart bijna 1 op 2 moeders dat zij vaak het gevoel hebben dat zij het niet zullen redden in hun werk (44%, tegenover slechts 31% van de vaders).

Daarbij komt nog het onvermijdelijke isolement dat sommige werknemers kunnen voelen wanneer telewerk de norm is. Zoals Isabelle Stichelmans, coach bij

²¹ IFOP (het vroegere Institut Français d'opinion publique). Sondage: la charge mentale des cadres. Website: <https://www.ifop.com/publication/charge-mentale-professionnelle-comment-le-travail-peut-empieter-sur-notre-vie-privee>.

het netwerk Burn-out²², heeft aangegeven, moeten werknemers nieuwe rituelen kunnen ontwikkelen om een gevoel van onbehagen te voorkomen dat kan leiden tot problemen met geheugen en concentratie of tot fysieke problemen (ergonomisch, spierproblemen, enz.). In dit verband kan telewerk een kans zijn voor degenen die er nadeel van ondervinden, om de bijkomende tijd die zij door het kortere woon-werkverkeer winnen voor andere activiteiten dan het werk te gebruiken.

Naast deze individuele gevolgen kan ook de **teamgeest** bij structureel telewerk worden afgezwakt. Om dit te voorkomen, beveelt Laurent Taskin, hoogleraar management aan de Louvain School of Management²³, aan om "**dezelfde frequentie van teamvergaderingen te behouden als in het verleden en om door te gaan met individuele gesprekken**". Daarnaast stelt hij voor dat het management de activiteiten zou bepalen die verenigbaar zijn met telewerk en deze die een fysieke aanwezigheid vereisen. Ongeacht de werkwijze waaraan de voorkeur wordt gegeven, moeten managers ook met hun teams blijven communiceren door hen **voldoende feedback te geven** en te motiveren, wat minder gemakkelijk is wanneer telewerk verplicht is, zoals tijdens de lockdowns.

Het beeld is echter niet alleen negatief. Voor werknemers kan telewerk immers leiden tot **meer flexibiliteit inzake tijd en plaats, meer professionele autonomie, een beter evenwicht tussen werk en privéleven en minder verplaatsingen naar het werk**. Telewerk zou ook **de kansen kunnen verbeteren van - geschoolde (de nuance is belangrijk) - personen die in landelijke of perifere gebieden wonen**. Om deze kansen ten volle te kunnen benutten, **moet echter aan een aantal voorwaarden worden voldaan**, zoals structuren en diensten

voor kinderopvang, opleiding in digitale vaardigheden (in het bijzonder voor bepaalde categorieën kwetsbare werknemers), en toegang tot adequate en betaalbare ICT-apparatuur.

Anderzijds zou telewerk aan de kant van de werkgevers de **productiekosten van de bedrijven kunnen verlagen en de productiviteit van de werknemers kunnen verbeteren**, hoewel deze laatste afneemt naarmate het aantal werkuren en de intensiteit van het werk toenemen. Dit zou niettemin kunnen leiden tot een stijging van productiviteitswinsten van sommige van de meer geschoolde werknemers, op voorwaarde dat de aldus gegenereerde besparingen opnieuw in uitrusting, opleiding en nieuwe managementpraktijken zouden worden geïnvesteerd, zoals Jacques Thisse, professor emeritus aan de UCL²⁴, dit aangeeft. Hij wijst er echter op dat niet alle werknemers op dezelfde voet staan, gezien de laagst geschoolden zouden lijden onder een veralgemening van het telewerk, die uiteindelijk ertoe zou kunnen leiden dat **25% van de voor hen bestemde banen zouden verdwijnen**.

De daling van de kosten voor de bedrijven lijkt echter geen unanieme bevinding te zijn. Vastgoedconsultant Colliers merkt immers op dat in 2020, terwijl telewerk in Europa op grote schaal werd toegepast, **de kosten van kantoorruimte per werknemer in België maar licht zijn gedaald (-4% ten opzichte van 2019)**. Deze kosten worden geraamd op basis van de huurprijs, maar ook in functie van de IT-kosten, de lonen van de verantwoordelijken die belast zijn met infrastructuur en "facilities", onderhoud van verwarmings-, sanitaire en andere technische installaties en schoonmaak. Bovendien **heeft telewerk investeringen gevegd** in computerapparatuur en communicatiemiddelen (zoals Teams)²⁵.

VI. WELKE SECTOREN ZIJN HET MEEST TELEWERKBAAR?

De vorige titel heeft ons in staat gesteld om de beweegredenen van de actoren van de arbeidswereld ten aanzien van telewerk te beoordelen. Daarnaast is het nuttig om in te gaan op de sectoren die het meest door deze veranderingen worden getroffen.

Verschillende internationale instanties²⁶ hebben zich hierover gebogen en hun bevindingen gaan dezelfde richting uit. Over het geheel genomen, en niet verrassend, **lagen de percentages telewerk tijdens de pandemie hoger bij werknemers in grote bedrijven dan bij werknemers in kleinere bedrijven**. Eén van de redenen hiervoor is het grotere gebruik van digitale technologieën in grote bedrijven, alsmede de **concentratie van kleine bedrijven in sectoren die zich minder voor telewerk lenen**, zoals toerisme, restaurantwezen of detailhandel.

Zoals blijkt uit de tabel in figuur 6, die op een kruising van nationale gegevens uit verschillende OESO-lidstaten is gebaseerd, **hadden sectoren die met een aanwezigheid ter plaatse worden vereenzelvigd**, zoals gezondheidszorg en activiteiten van sociale actie, bouw, vervoer en opslag en diensten van logies en restaurantwezen, tijdens de pandemie **logischerwijs met relatief lage telewerkpercentages te maken**.

²² BOMBAERTS, J.-P. (2021, 27 maart). Une relation au travail à réinventer. L'Echo, blz. 17.

²³ BOMBAERTS, J.-P. Ibid.

²⁴ MATHIEU, F. (2021, 16 november). Un travailleur sur trois en télétravail intégral demain ? La Libre, blz. 20.

²⁵ La Libre. (2021, 21 december). Les entreprises n'ont pas fait d'économie avec le télétravail. La Libre, blz. 23.

²⁶ OESO. (2019). Measuring the Digital Transformation: A Roadmap for the Future. OECD Publishing, Paris. Site: <https://dx.doi.org/10.1787/9789264311992-en>; Europese Commissie. (2020). Who can telework today? The teleworkability of occupations in the EU. Science for policy briefs. Site: https://ec.europa.eu/jrc/sites/default/files/policy_brief_-_who_can_telework_today_-_the_teleworkability_of_occupations_in_the_eu_final.pdf.

In de intensief digitale sectoren (informatie- en communicatiediensten, professionele, wetenschappelijke en technische diensten en financiële diensten) lagen de percentages telewerk daarentegen veel hoger, met gemiddeld meer dan 50% van de werknemers die op afstand werken.

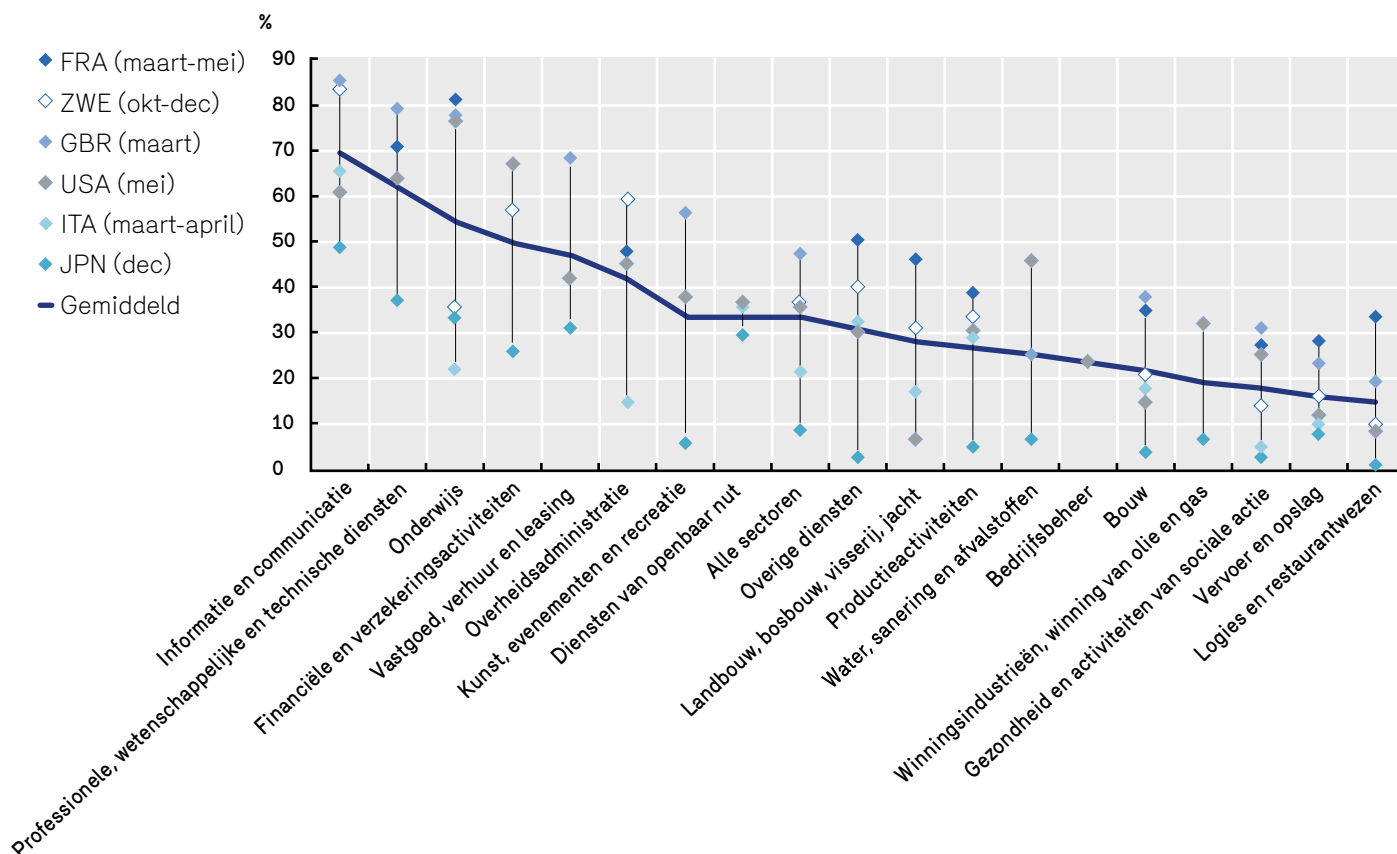
Het aandeel van²⁷ de telewerkbare beroepen is ook hoog in sectoren zoals vastgoed en overheidsadministratie.

Een ander belangrijk element dat moet worden belicht, is het verschil in toegang tot telewerk naargelang van de scholingsgraad van de werknemers. Voor de overgrote meerderheid van de

laag- en middelhooggeschoolde beroepen blijft telewerk een weinig realistische optie, gezien de overgrote meerderheid van de werknemers beroepen uitoefent die niet met telewerk verenigbaar zijn. Voor deze werknemers, die ook vóór de epidemie al tot de meest kwetsbare behoorden, hebben bedrijfssluitingen als gevolg van de pandemie vaak geleid tot perioden van werkloosheid, arbeidstijdverkorting of banenverlies. Sommige functies zijn immers in het bijzonder door telewerk getroffen, waardoor de activiteit van de personen die deze uitoefenen afneemt (bijv. onderhoudspersoneel in bedrijven, bedrijfsrestaurants, receptionisten²⁸). Aangezien een hoge scholingsgraad vaak

synoniem is met een hoger inkomen, is het niet verwonderlijk om vast te stellen dat op het Europees niveau $\frac{3}{4}$ van de hoogbetaalde werknemers een baan heeft die verenigbaar is met telewerk, terwijl slechts 3% van de laagbetaalde werknemers zou kunnen telewerken²⁹, waardoor sommige ongelijkheden dus zouden kunnen toenemen.

Met deze eerste bevindingen op het Europees niveau is het interessant om zich over de telewerkbare sectoren in Brussel te buigen. Het BISA³⁰ heeft een eerste voorzichtige oefening gemaakt om het aandeel van de telewerkbare beroepen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest te evalueren (zie figuur 7).

Figuur 6: Telewerkpieken tijdens de COVID-19-pandemie, per sector - Percentage tewerkgestelden²⁷

²⁷ OESO. (2021). Le télétravail pendant la pandémie de COVID-19 : tendances et perspectives. Website. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/le-tele-travail-pendant-la-pandemie-de-covid-19-tendances-et-perspectives-e76db9dd/#figure-d1e483>.

²⁸ LEMAIRE P. (2021, 25 november). Les oubliés du télétravail. Le Soir, blz. 6.

²⁹ Europese Commissie. (2020). Who can telework today? The teleworkability of occupations in the EU, blz. 4. Site: [policy brief - who can telework today - the teleworkability of occupations in the eu final.pdf \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&plugin=1).

³⁰ Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse.

Uit deze tabel maakt het BISA op dat **het aandeel van tewerkbare banen op het Brussels niveau aanzienlijk hoger is dan op het nationaal niveau**. Zowel op het niveau van bepaalde sectoren als op een globaal niveau is het duidelijk dat personen die in het Brussels Gewest werken, vaker dan het nationale gemiddelde tewerk zouden kunnen verrichten.

Eén van de redenen die wij zouden kunnen noemen is het **grote aandeel van de binnenlandse tewerkstelling waarvoor een hoge scholingsgraad is vereist**, hetgeen gunstiger is voor tewerk. Zo zijn in 2020 van de 754.000 banen die op grondgebied van het Brussels Gewest bestaan 473.000 banen van een hoge scholingsgraad (bachelor of master), 198.000 banen van gemiddelde scholing (waarvoor minstens een diploma hoger secundair onderwijs is vereist), terwijl iets minder dan 83.000 banen door laaggeschoolden worden uitgevoerd (zonder diploma hoger secundair onderwijs)³¹.

Bovendien wijst de sectorale specialisatiecoëfficiënt van de tewerkstelling in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest³² op een **oververtegenwoordiging in de binnenlandse tewerkstelling van sectoren** zoals financiële en verzekeringsactiviteiten, informatie en communicatie, overige dienstenactiviteiten of overheidsadministratie, die grotendeels en potentieel **verband houden met tewerkbare activiteiten**.

VII. WELKE BRUSSELSE SECTOREN ONDERGAAN DE GROOTSTE IMPACT VAN HET TELEWERK?

Zoals gezegd, heeft de gezondheidscrisis de toename van het tewerk versneld.

Bepaalde sectoren, die in grote mate van het bezoek van klanten afhangen, hebben in 2020 en 2021 moeilijke jaren gekend. Zodra de crisis zal afnemen, zal het makkelijker zijn om de concrete impact van het tewerk, die vandaag niet van de gevolgen van de crisis kan worden onderscheiden, te meten.

Verschillende sectoren te Brussel worden evenwel bijzonder hard getroffen en zouden dit kunnen blijven in wijken die ingevolge het tewerk de gevolgen van de afwezigheid van kopers ondergaan.

De **Brusselse horecasector**, die 73% Brusselaars tewerkstelt, heeft zware gevolgen van de crisis ondergaan. Zoals view.brussels het in een studie van maart 2021³³ aangeeft, zullen de drastische vermindering van het zakentoeisme en de massale toevlucht tot het tewerk **deze sector ertoe aanzetten om zich opnieuw uit te vinden**. Ook al wordt te Brussel nog steeds een zeker dynamisme vastgesteld (met name door de oprichting van foodmarkets, die nog steeds actueel zijn³⁴), toch moeten andere subsectoren, zoals de **catering voor bedrijven** zich reeds aanpassen. Zo hebben bepaalde grote cateringbedrijven beslist om maaltijden te bereiden voor restaurantketens die voor iedereen toegankelijk zijn of om met de thuislevering van dieetmaaltijden te starten³⁵.

Bepaalde **handelszaken** dreigen op duurzame wijze de impact van het tewerk te ondervinden indien zij zich bevinden in wijken waar ondernemingen of besturen gevestigd zijn die massaal van tewerk gebruik maken (de zakenwijken bijvoorbeeld).

Zoals het BISA³⁶ eraan herinnert in zijn studie over de impact van het tewerk in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, zijn het bepaalde sectoren, die op de

meest laaggeschoolde werknemers beroep doen in wijken waarin talrijke kantoren zijn gevestigd, die dreigen de grootste impact van het tewerk te ondergaan: behalve de ondernemingen die hierboven worden vermeld, dient eveneens te worden verwezen naar de **schoonmaak**, de **bewakingsdiensten**, of nog, de **activiteiten voor het onderhoud van informaticamaterieel**.

VIII. WAT IS DE IMPACT VAN HET TELEWERK?

Behalve de mogelijke gevolgen voor bepaalde activiteitensectoren, zou het tewerk eveneens uiteenlopende effecten op bepaalde gebieden meebrengen. Net zoals het BISA, en andere actoren die dit vraagstuk hebben onderzocht, stellen we voor om hiervan een overzicht op te maken.

a. Kantooroppervlakten

De grote stedelijke centra vertonen het bijzonder kenmerk dat zij de grootste schepping van rijkdom bevorderen door de aanwezigheid van diensten of door contacten tussen de ondernemingen. Ook al vertegenwoordigt het Brussels Hoofdstedelijk Gewest slechts 0,5% van het Belgisch grondgebied, toch is het goed voor meer dan 27% van het nationaal BBP. Welnu, het lijkt erop dat de gezondheidscrisis de hybride werkzaamheden heeft versneld, wat uiteenlopende **gevolgen op stedelijk vlak** zal meebrengen. In grote steden bestaat er namelijk een grote concentratie van hoogopgeleide jobs die voor het merendeel tewerkbaar zijn.

Verschillende studies stellen vast dat zo'n evolutie op termijn zou kunnen leiden tot een **herverdeling van de werkgelegenheid tussen de stedelijke centra en de metropolitaanse zones** – waar

³¹ View.brussels. (2021). Verslag 2021 - Stand van zaken: de arbeidsmarkt in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, blz. 14.

³² View.brussels. Id., blz. 21.

³³ View.brussels. (2021). Wat zijn de vooruitzichten op het gebied van tewerkstelling en opleiding in de context van de Covid- en post-Covid-crisis, blz.5.

³⁴ MASSET, A. en MIKOLAJCZAK, C. (2021, 8 mei). Interview met Pascal Van Hamme. La Libre, blz.

³⁵ BOSSELER, J. (2021, 31 augustus). Comment les cantines d'entreprise tentent de survivre au covid. Le Soir, blz.10-11.

³⁶ Perspective.brussels. (2021). Op.cit., blz.50.

Activiteitstak (Overeenstemming NACE 2)	Sector	Werknemers per sector	
		BHG	BHG
Geografische perimeter		BHG	BHG
Eenheid		VTE	Werkposten
Bron		Cijfers RSZ 2019	
A (01 tot 03)	Landbouw, bosbouw en visserij	65	82
B (05 tot 09)	Extractieve industrieën	83	92
C (10 tot 33)	Verwerkende industrie	13 758	15 805
D (35)	Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en airconditioning	3 809	4 061
E (36 tot 39)	Waterproductie en -distributie; sanitaire voorzieningen, afvalbeheer en sanering	3 079	3 247
F (41 tot 43)	Bouw	11 729	14 028
G (45 tot 47)	Handel; reparatie van auto's en motorfietsen	46 755	56 135
H (49 tot 53)	Vervoer en opslag	26 328	30 125
I (55-56)	Logies en restaurantwezen	20 067	27 486
J (58 tot 63)	Informatie en communicatie	30 314	32 148
K (64 tot 66)	Financiële en verzekeringsactiviteiten	47 258	52 857
L (68)	Vastgoedactiviteiten	4 976	5 993
M (69 tot 75)	Gespecialiseerde, wetenschappelijke en technische activiteiten	35 751	38 642
N (77 tot 82)	Activiteiten inzake administratieve en ondersteunende diensten	51 256	67 023
O (84)	Overheidsadministratie	95 133	104 740
P (85)	Onderwijs	54 679	67 413
Q (86 tot 88)	Menselijke gezondheidszorg en sociale actie	54 972	70 909
R (90 tot 93)	Kunst, evenementen en recreatie	11 004	10 808
S (94 tot 96)	Overige dienstenactiviteiten	20 068	24 089
T (97-98)	Activiteiten van huishoudens als werkgevers; niet-gedifferentieerde activiteiten van huishoudens	429	566
U (99)	Extraterritoriale activiteiten	2 511	2 687
Eenheid		VTE	Werkposten
Totaal (werknemers) - personeelsbestand		534 024	628 936
Eenheid		%	%
Totaal aandeel (werkposten)			
Aandeel BHG - % van nationaal totaal		16,1	15,6

Figuur 7: Potentieel percentage telewerk, per activiteitensector in België en in het BHG

de kosten voor kantoren en woningen hoog zijn – ten gunste van voorsteden en meer afgelegen zones. Dit zou tevens bepaalde stadsbewoners ertoe kunnen aanzetten om de dichte en dure stedelijke centra te verlaten voor voorsteden en minder dichtbevolkte landelijke gebieden. Gegevens uit de Verenigde Staten tonen reeds aan dat er ingevolge de COVID-

19-pandemie een aanzienlijke beweging op gang is gekomen van bewoners van de dichtere zones naar minder dichtbevolkte gebieden³⁷. Dit is tot uiting gekomen doorheen een **proportionele vermindering van het gebruik van kantoren in de centra van de steden** – tenminste met 25% in verhouding tot de periode voor de pandemie op de meeste grote

kantoormarkten aan het einde van 2020. De tendensen aan deze kant van de Atlantische oceaan zijn identiek: 38% van de grote Britse ondernemingen, die werden ondervraagd door de International Workplace Group (bedrijf gespecialiseerd in de verhuur van kantoren en werkruimten) hebben aangegeven dat zij hun huidige kantooroppervlakten "aanzienlijk willen

³⁷ DELVENTHAL, M. J., PARKHOMENKO, A. (2021). Spatial Implications of Telecommuting. Site: https://www.andrii-parkhomenko.com/files/DelventhalParkhomenko_Telecommuting.pdf.

Aandeel personen die thuis hebben gewerkt per sector		Aandeel telewerkbare vakgebieden per sector	
België	BHG	België	BHG
%	%	%	%
Statbel (Enquête naar de arbeidskrachten), berekeningen BISA		Hypothesen ULB (1) Gegevens EAK (2) Berekeningen BISA (3)	
56,2%	*	0,0%	*
*	*	*	*
23,0%	40,5%	27,4%	45,6%
54,0%	*	46,8%	69,1%
0,0%	*	27,6%	*
26,9%	*	20,0%	33,4%
21,5%	27,0%	24,9%	35,8%
14,5%	29,4%	19,0%	33,0%
22,4%	*	23,9%	20,6%
67,5%	70,2%	78,3%	72,1%
66,7%	79,6%	74,4%	82,9%
42,5%	*	27,5%	55,3%
62,4%	74,5%	78,1%	86,7%
24,5%	26,9%	22,4%	25,2%
36,1%	56,6%	45,7%	55,6%
60,4%	62,7%	15,3%	18,3%
17,2%	20,1%	16,3%	23,9%
35,6%	*	26,6%	25,3%
42,5%	62,7%	34,9%	61,3%
*	*	*	*
71,9%	71,7%	77,9%	84,4%
Werkposten	Werkposten	Werkposten	Werkposten
1 289 853	274 708	1 185 725	278 390
%	%	%	%
31,9	43,7	29,4	44,3
	21,3		23,5

Bron: *Perspective.brussels*. (2021). Op. cit. blz. 21 en 22.

verminderen". Tweeënvēertig percent overwegen te verhuizen of in gedeelde kantoren te investeren³⁸.

De vaststelling in de Europese Unie is identiek: de vraag naar huurkantoren is met 40% gedaald tijdens de 3 laatste

trimesters van 2020 (in verhouding tot dezelfde periode in 2019)³⁹. Sommige ramingen tonen aan dat de kantorencapaciteit ingevolge de 1ste lockdowns in bepaalde gevallen met 30 tot 50% is gedaald. De werkgevers herzien immers het aantal

werknemers, die voltijds in hun lokalen aanwezig zullen zijn, naar beneden⁴⁰.

Ook het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ontsnapt niet aan deze tendens. Zoals geraamd door het Federaal Planbureau, zou het ingaand pendelverkeer

³⁸ LEONARDI P. (2021, 29 april). "Le télétravail devient" so british". *Le Soir Immo*, blz. 6.

³⁹ CBRE. (2020). EMEA Real Estate Market Outlook 2021. Site: <https://www.propertyfundsworld.com/2020/12/07/293150/europe-commercial-real-estate-market-positioned-recovery-2022>.

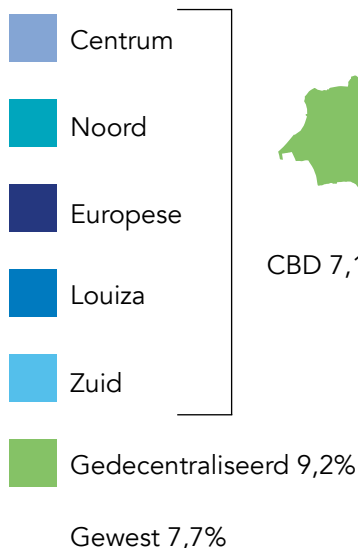
⁴⁰ CEURSTEMONT, S. (2020). Teleworking is here to stay – here's what it means for the future of work. *Horizon – The EU Research & Innovation Magazine*. Site: <https://horizon-magazine.eu/article/teleworking-here-stay-here-s-what-it-means-future-work.html>.

in het Gewest tegen 2040 met zo'n 23,1% kunnen dalen (de daling van de verplaatsingen tussen werk en woonplaats zou 12,2% bedragen indien men de werknemers, die in het Brussels gewest woonachtig zijn, in aanmerking neemt)⁴¹. Welnu, de kantooroppervlakte neemt toe in het Gewest, wat nu reeds leidt tot een leegstandspercentage van 7,7%. Dit laatste cijfer zou evenwel onderschat zijn omwille van de zogenaamde "grijze" leegstand (ruimten die worden ondergebruikt of niet gebruikt omwille van de COVID-19-crisis, maar nog niet als dusdanig zijn verwerkt). Daarbij komt dat dit leegstandspercentage sterk schommelt al naargelang de wijken: zo bedraagt dit 5% in de Europese wijk maar 11% in de Louizawijk en zelfs 14% in de 2de kroon in het zuiden en zuidwesten.

Sommige waarnemers hebben het zelfs over een gevaar voor een globaal leegstandspercentage van 9%. Dit zou de kantorenmarkt in Brussel kunnen destabiliseren, zoals gevreesd wordt door Cédric Van Meerbeeck, verantwoordelijke van het departement Onderzoek bij Cushman & Wakefield⁴².

De meest recente editie van het Overzicht van het Kantorenpark stelt vast dat het Brussels kantorenpark evenwel met meer dan 32.000m² is uitgebreid tussen februari 2019 en maart 2021⁴³. Welnu, terzelfder tijd hebben verschillende grote ondernemingen, en nationale en internationale instellingen de wens geuit om de kantooroppervlakte, waarvan zij in Brussel gebruik maken, te beperken. Zij willen bovendien nieuwe en kwaliteitsvolle gebouwen betrekken die goede energie- en milieuprestaties leveren. Dit leidt tot een stijging van de huurprijzen voor gebouwen die aan deze kenmerken voldoen.

De aldus verlaten gebouwen kennen een uiteenlopende toekomst. Wanneer

Figuur 8: Benadering van de effecten van de gezondheidscrisis op het kantorenpark

Bron: Perspective.brussels. (2021). Overzicht van het kantorenpark nr. 39: Stand van zaken 2018, 2019 en 2020/ Pipeline

zij het voorwerp van een reconversie uitmaken, dan worden deze tot woningen omgevormd ten belope van 56% van de vergunningen die werden afgeleverd voor bestemmingswijzigingen van kantoren in 2018, 2019 en 2020⁴⁴. Geen enkel reconversieproject heeft echter betrekking op de verwezenlijking van sociale woningen.

Zoals het BISA in zijn voormelde studie aangeeft⁴⁵, kunnen verschillende scenario's worden overwogen wat betreft het gebruik van kantoren te Brussel:

- 1ste scenario: De actoren aanwezig op verschillende sites zullen de neiging hebben om zich te hergroeperen in een beperkt aantal vestigingen, en zelfs op een enkele ruimte op het

Brussels grondgebied. Het betreft de optie die door de Europese Commissie is weerhouden. Deze wenst immers haar vestigingen in Evere en Oudergem op te geven om haar activiteiten in de Europese wijk samen te brengen⁴⁶. Deze denkpiste wordt eveneens overwogen door de Federale Staat die zich tegen 2028 van 204.000 m² kantoren zou kunnen ontdoen dankzij een verhoogd telewerk en de "new ways of working"⁴⁷.

- 2de scenario: De actoren, die op een enkele site aanwezig zijn, zullen hun installaties herinrichten teneinde deze aan andere activiteiten ter beschikking te stellen. Zo is er het voorbeeld van Proximus dat 50.000 m² van zijn kantoren op zijn hoofdzetel aan het Noordstation gaat vrijmaken. Deze ruimten zullen met name worden

⁴¹ Federaal Planbureau. (2020). Telewerk en transportvraag: een evaluatie in het PLANET-model. Working Paper 6-20, blz.43.

⁴² VAN OSSEL, D. (2021, 14 september). Le télétravail laissera (encore plus) de bureaux vides à Bruxelles: "Ça pourrait poser problème". RTBF Info. Website: <https://www.rtbf.be/article/le-teletravail-laissera-encore-plus-de-bureaux-vides-a-bruxelles-ca-pourrait-poser-probleme-10841407?id=10841407>.

⁴³ Perspective.brussels. (2021). Op.cit., blz.14.

⁴⁴ Perspective.brussels. (2021). Id., blz.47.

⁴⁵ Perspective.brussels. (2021). Id., blz.37-38.

⁴⁶ DEGLUME P. (2021, 27 april). La Commission veut réduire de moitié ses bâtiments. L'Echo, blz.1-3.

⁴⁷ MATHIEU F. (2021, 27 juli). L'Etat va économiser grâce au télétravail. La Libre, blz.6.

omgevormd tot "open campussen" voor andere ondernemingen⁴⁸.

- 3de scenario: Bepaalde ondernemingen, waarvan de hoofdzetel niet in het Brussels gewest is gevestigd, zouden **het Brussels gewest kunnen verlaten om zich op grotere en minder dure oppervlakten in de periferie te vestigen**. Het BISA heeft het over de industriële sector, deze van de logistiek en over bepaalde consultancy-bedrijven die zich korter bij de luchthaven zouden willen vestigen.
- 4de scenario: De vrijmaking van bepaalde kantoorruimten zou andere actoren kunnen toelaten om hun aanwezigheid in het Brussels gewest te versterken.

b. Impact inzake milieu en mobiliteit

Bij de uitbraak van de pandemie hoopten sommigen dat de uitbreiding van het telewerk ertoe zou bijdragen dat de Brusselse burgers en de pendelaars hun verplaatsingsgewoonten zouden wijzigen.

De vooruitzichten betreffende de vermindering van het aantal pendelaars die fysiek aanwezig zijn in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest mogen ons evenwel niet uit het oog doen verliezen dat **andere soorten van verplaatsingen in voege zullen blijven, zonder dat men daarom meer op collectieve verplaatsingswijzen beroep zal doen**. Immers, zoals het BISA eraan herinnert in zijn studie⁴⁹, kan worden overwogen dat de andere verplaatsingsredenen (bijvoorbeeld tussen de woonplaats en de school of naar de

handelszaken) zullen toenemen. De globale balans inzake verplaatsingen zal niet per se positief zijn. Deze bewering wordt bevestigd door een studie die verschillende werkzaamheden vergelijkt⁵⁰. Zo heeft de studie erop gewezen dat ongeveer 20% van de ondervraagde telewerkers zich hebben verplaatst enkel en alleen om inkopen te doen, terwijl deze verplaatsing voorheen in hun woon-werktraject was opgenomen.

Dit roept dan ook de vraag op of een betere luchtkwaliteit en een daling van de uitstoot van koolstofdioxide in Brussel merkbaar zullen zijn. De onderzoekers van het BISA hebben de studies in dit verband aan een analyse onderworpen en merken op dat **de belangrijkste daling van de woon-werkverplaatsingen in de eerste plaats het openbaar vervoer zullen treffen**. De andere verplaatsingsredenen zouden niet verminderen.

Het vertrek van Brusselaars naar de periferie zou moeten bijdragen tot een toename van hun verplaatsingen naar hun werkplek. Het telewerk is bovendien synoniem met een grotere aanwezigheid in de thuisomgeving, wat **het energieverbruik van de particulieren overdag dreigt te verhogen, terwijl de lokalen van de ondernemingen verwarmd zullen blijven**, ook al zal dit slechts gedeeltelijk het geval zijn.

Ook al bestaan er geen cijfergegevens die een duidelijke evaluatie van de impact van het telewerk op deze elementen mogelijk maken, toch zal men hierop moeten toezien, in de mate waarin de gevolgen ervan ingewikkeld en veelvuldig zijn.

Het RTE⁵¹ in Frankrijk had in dit verband in zijn verslag "winter 2020-2021" voor de

residentiële sector een **stijging van het gas- en elektriciteitsverbruik met 4% vastgesteld tijdens de 1ste lockdown**. Deze stijging was aan verschillende factoren te wijten⁵²:

- Het gebruik van de informatie- en communicatietechnologie, meer bepaald van computers, tv-toestellen en spelcomputers. De ICT was goed voor ¾ van deze toename;
- De bereiding van maaltijden thuis tijdens de middagpauze;
- De verwarming en de productie van drinkbaar water.

Deze 1ste lockdownperiode lijkt evenwel een gematigde impact te hebben gehad in verhouding tot de periode waarin deze plaatsvond: de lente van 2020, bij gematigde temperaturen.

Lockdowns tijdens de herfst of in de winter zouden daarentegen een aanzienlijk grotere impact op de portefeuille van de telewerkers kunnen hebben. Zoals verduidelijkt in het verslag van het BISA, dat de cijfers overneemt van een persartikel op de website van Capital⁵³, heeft de 2de lockdown tijdens de herfst van 2020 daarentegen tot een heel wat grote stijging van het energieverbruik van de Franse huishoudens geleid. Zo werd tussen 25 oktober en 25 november 2020 een toename van het verbruik met **+35%** (gas) en **+20%** (elektriciteit) door de Franse huishoudens vastgesteld, in verhouding tot dezelfde periode in 2019.

Hieraan dient de **prijs van aardgas** te worden toegevoegd die met 5 werd vermenigvuldigd tussen de lente van 2021 en december van datzelfde jaar.

⁴⁸ Proximus. (2021). Proximus-kantoor verandert in open campus. Website: https://www.proximus.be/nl/id_b_cl_open_campus/bedrijven-en-overheden/blog/nieuws-blog/tech-tips-en-trics/open-campus.html.

⁴⁹ Perspective.brussels. (2021). Op.cit., blz. 43.

⁵⁰ O'BRIEN, W., YAZDANI ALIABADI, F. (2020). Does telecommuting save energy? A critical review of quantitative studies and their research methods. Energy & Buildings 225. Site: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7369595/pdf/main.pdf>.

⁵¹ Het RTE ("Réseau de transport d'électricité") is de beheerder van het Franse vervoersnetwerk belast met het openbare netwerk voor elektriciteitsvervoer (hoogspanning) in Frankrijk.

⁵² RTE. (2020). L'équilibre offre-demande d'électricité pour l'hiver 2020-2021, blz.9. Website: https://assets.rte-france.com/prod/public/2020-11/Rapport_hiver%202020-2021_novembre%202020%20DEF_0.pdf.

⁵³ CHEMEL, T. (2020, 4 december). Énergie: le deuxième confinement fait déjà grimper votre consommation. Capital. Website: <https://www.capital.fr/votre-argent/energie-le-deuxieme-confinement-fait-deja-grimper-votre-consommation-et-bientot-votre-facture-1387794>.

→ Het aandeel van de pendelaars vormt reeds een realiteit in de activiteitensectoren met het meeste telewerk, zoals blijkt uit onderstaande tabel (figuur 9)⁵⁵.

d. Budget

De verschillende punten, die hierboven worden aangehaald, roepen logischerwijs de vraag op van de budgettaire impact, met name in geval van een aanzienlijke vermindering van de kantooroppervlakten in het Brussels gewest of van een "uittocht" van de werknemers van de middenklasse naar de periferie.

Immers, een verlengde huurleegstand heeft niet enkel gevolgen voor de economische activiteit van de betrokken wijk, maar tevens voor bepaalde gewestelijke ontvangsten, althans wat betreft de particuliere bewoners. Zoals we hebben vastgesteld, zouden bepaalde ondernemingen geneigd kunnen zijn om hun zetel of

Dit zal bijgevolg nog concretere gevolgen hebben voor de facturen van de huishoudens die bestaan uit telewerkers die verplicht zijn om het merendeel van hun werkuren in hun woonplaats te presteren.

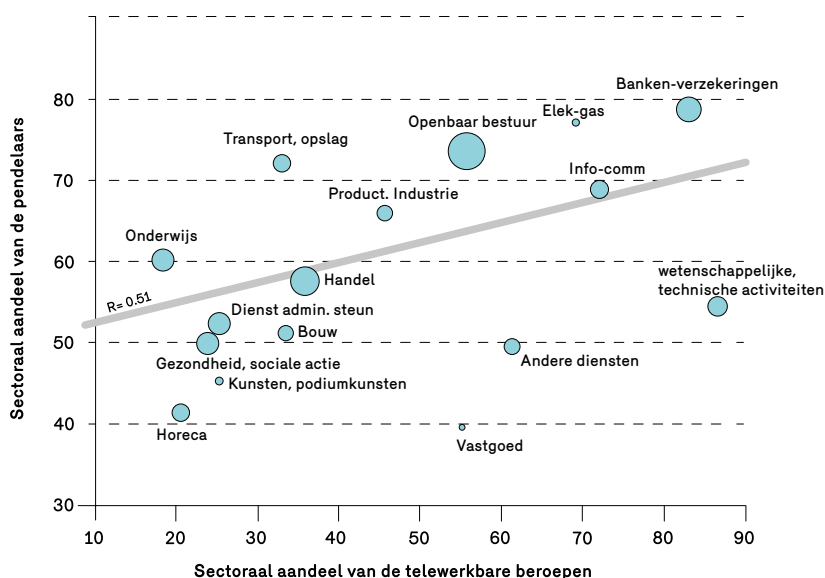
c. Huisvesting

De milieu-impact zal eveneens afhangen van de tendensen inzake huisvesting die worden gevolgd door de telewerkers. Indien zij tijdens verschillende dagen per week vanuit hun woonplaats kunnen werken, zullen de Brusselse telewerkers dan in het Brussels gewest woonachtig blijven of er de voorkeur aangeven om een goedkopere woning in de periferie of nog verder te betrekken?

De onderzoekers, die aan de studie van het BISA hebben meegewerkt, blijven voorzichtig in dit verband. Zij menen immers dat het gelet op het recent karakter van het telewerk moeilijk is om over voldoende objectieve en onderbouwde gegevens te beschikken om conclusies te trekken wat betreft de residentiële tendensen.

Men heeft evenwel reeds 1ste vaststellingen kunnen doen⁵⁴:

→ De Brusselaars, die werken in sectoren waarin het telewerk het meest ontwikkeld is, zouden tussen 2011 en 2015 niet meer het Gewest hebben verlaten dan de andere werknemers die meer aan deze arbeidswijze onderworpen zijn.

Bron: DGSIE, BISA en ramingen IGEAT

Figuur 9: Sectoraal aandeel van de pendelaars en de telewerkbare beroepen in de Brusselse werkgelegenheid

⁵⁴ Perspective.brussels. (2021). Op.cit., blz. 71-72.

⁵⁵ Perspective.brussels. (2021). Id., blz.72.

activiteitensite naar een gewest te verplaatsen waar de fiscale druk lager ligt. Er is namelijk gebleken dat **een kantoor te Brussel een meerkost van €50 per m² gebruikte kantooroppervlakte vertegenwoordigt** in verhouding tot de kostprijs van de kantoren die buiten de Brusselse agglomeratie zijn gelegen, zoals Cushman & Wakefield eraan heeft herinnerd tijdens de webinar die op 1 maart 2021 door Brupartners werd georganiseerd. Wat betreft de gebruikers van kantoren zoals de Europese instellingen, welnu deze zijn vrijgesteld van de betaling van een onroerende voorheffing voor de gebouwen die in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest worden gebruikt, in de hoedanigheid van eigenaar, erfpachthouder of vruchtgebruiker, overeenkomstig de gecombineerde toepassing van het fiscaal recht van de Lidstaat van de zetel en van artikel 3, 1ste lid van het Protocol betreffende de voorrechten en immuniteiten van de Europese Unie van 1965.

Aangezien het structureel telewerk zal toemenen, zullen bepaalde Brusselse loontrekkenden, die hun activiteiten voorheen vanuit een kantoor op het

gewestelijk grondgebied moesten uitoefenen, een aanzienlijk aantal werkuren vanuit hun woonplaats kunnen presteren. Mocht dit leiden tot een stedelijke uittocht, wat vandaag onzeker is, dan zouden er gevolgen kunnen zijn voor de gewestelijke fiscale ontvangsten.

Ook het BISA heeft zich over deze kwestie gebogen. De onderzoekers belast met de opstelling van voornoemd verslag hebben gewezen op het gevaar voor een daling van de ontvangsten wat betreft de onroerende voorheffing in de veronderstelling van een toename van het telewerk⁵⁶. **Dit geldt eveneens voor de belasting op niet-residentiële oppervlakten.** Het BISA erkent bovendien een negatieve impact indien de werknemers, die in het Brussels gewest woonachtig zijn, zouden besluiten om naar een ander gewest te verhuizen. In deze veronderstelling zouden de **ontvangsten uit de personenbelasting** een impact ondervinden.

Indien deze dalingen van de ontvangsten zich zouden doorzetten, dan zou dit gebeuren in een **reeds**

moeilijke begrotingscontext. De crisis heeft de gewestelijke financiën namelijk ernstig verstoord, ingevolge de specifieke gewestelijke steunmaatregelen voor de ondersteuning van de sectoren die door de gezondheids crisis zijn getroffen. **De verwachte terugkeer naar een begrotingsevenwicht in 2024 zal immers slechts in 2025 worden bereikt** (ook al zou het overheidstekort volgens het Rekenhof in 2024 slechts zo'n 18,2 miljoen euro moeten bedragen⁵⁷). Wat betreft de Brusselse openbare schuld, deze zou eind 2022 8,6 miljard euro kunnen bedragen en 10,48 miljard in 2024.

Deze begrotingsvooruitzichten zouden evenwel minder somber kunnen zijn indien de Brusselse middenklasse en de ondernemingen zouden overwegen om in Brussel te blijven. De hoofdstad beschikt namelijk over talrijke troeven inzake ziekenhuis, culturele en academische infrastructuur die overtuigende elementen zouden kunnen vormen om de betrokken werknemers ertoe aan te zetten om het Gewest niet te verlaten.

Interview

Sabrine Cipriano

Sabrine Cipriano is de verantwoordelijke van de cel Evaluatie van het overheidsbeleid van het Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (BISA) van perspective.brussels. Zij komt voor dit dossier terug op het studieverla "Analyse en impact van het telewerk in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest". Dit verslag werd opgesteld door een onderzoeksteam van de ULB, op verzoek van Minister Sven Gatz, bevoegd voor Financiën, Begroting, Openbaar Ambt, Bevordering van de meertaligheid, Statistiek en het Imago van Brussel. De coördinatie werd verzorgd door het BISA.

Brupartners: In welke mate denkt u dat het telewerk zich in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zal doorzetten? Wat zijn de vooruitzichten op dit vlak?

Sabrine Cipriano: Met de gezondheids crisis zijn meer werknemers aan telewerk gaan doen. Het BISA van perspective.brussels heeft de volgende vragen vanuit een objectief oogpunt willen bekijken; wat is de omvang van het telewerk in het Brussels gewest? Tot welk punt kan men in het Brussels gewest aan telewerk

⁵⁶ [Perspective.brussels](https://perspective.brussels). (2021). Id., blz.53.

⁵⁷ DEGLUME P. (2021, 13 november). Pas de budget à l'équilibre à Bruxelles avant 2025. *L'Echo*, blz.10-11.

doen? En wat is de impact van de toename van het telewerk?

Het verrichten van telewerk schommelt in functie van het uitgeoefende beroep en de activiteitensector. We hebben daarom 2 elementen met elkaar gekruist. Dit heeft toegelaten om de "telewerkbare" beroepen te bepalen, m.a.w. de beroepen waarvoor het mogelijk is om aan telewerk te doen. Hierna werd het aandeel van de loontrekkenden geraamd die in elke activiteitensector zouden kunnen telewerken.

Het resultaat is dat het **telewerk slechts voor een gedeelte van de bezoldigde arbeidsplaatsen kan worden geactiveerd**. In het beste geval zou slechts iets minder dan de helft (45%) van de loontrekkenden, die in het Brussels gewest werkzaam zijn, kunnen telewerken. Dit aandeel ligt hoger dan het nationale gemiddelde (30%) want het Brussels gewest telt heel wat administratieve zetels van private of publieke organisaties. Men vindt er bijgevolg heel wat kantoorbanen waarvoor het makkelijk is om aan telewerk te doen. Het feit dat het telewerk slechts voor 1 op 2 loontrekkenden in het Brussels gewest mogelijk is, is evenwel geen doel op zich maar vertegenwoordigt het **maximumplafond van de ontwikkeling van het telewerk** in een post-Covidperiode.

Alle loontrekkenden, die kunnen telewerken, doen dit namelijk vandaag niet in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De effectieve instelling van het telewerk voor de functies, die zich hiervoor lenen, hangt af van factoren in verband met:

- Het **aanbod** van telewerk door de werkgevers, dat mogelijk wordt gemaakt door investeringen in ICT-materieel, opleidingen die de instelling ervan mogelijk maken – of nog – de omvang van de ondernemingen;
- En de **vraag** naar telewerk door de werknemers aangezien telewerk op vrijwillige basis wordt verricht. De individuele kenmerken en voorkeuren van de werknemer, de lokalisatie of de kenmerken van de woonplaats – of nog – de mogelijke tijdswinst ingevolge de beperking

van de verplaatsingen vormen doorslaggevende elementen.

Daarbij komt dat **telewerk over het algemeen tijdens een gedeelte van de werkweek zal worden verricht**, zoals 1 of 2 dagen per week. Deze elementen dienen in aanmerking te worden genomen om op meer duidelijke wijze de impact van het telewerk op een reeks aspecten, zoals vastgoed, mobiliteit, activiteit en gecreëerde arbeidsplaatsen te bepalen wanneer de gezondheids crisis voorbij zal zijn.

 Brupartners: Beschikt u met het studieverlag "Analyse en impact van het telewerk in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest" over meer recente gegevens over bepaalde aspecten van het telewerk?

 Sabrina Cipriano: De meting van de impact van het telewerk is een ingewikkelde zaak. Het is **niet makkelijk om de impact van een toename van het telewerk van de andere stedelijke tendensen te scheiden**. De kwantificering van het telewerk hangt bovendien van de weerhouden definities af.

De statistieken, die vandaag beschikbaar zijn, zijn deze van de Enquête naar de arbeidskrachten (EAK) die betrekking hebben op het **thuiswerk**, d.w.z. het werk dat door de werknemer thuis in het kader van zijn hoofdactiviteit wordt verricht.

Ook al overlappen de definities van thuiswerk en telewerk zich grotendeels, toch zijn er situaties waarin dit niet het geval is. Denken we maar aan **de leerkrachten die thuis hun werk voorbereiden en er hun verbeteringen verrichten, en niet aan telewerk maar aan thuiswerk doen**. Het werk, dat in een satellietkantoor wordt verricht, is daarentegen geen thuiswerk maar wel degelijk telewerk. De statistieken inzake thuiswerk geven bijgevolg bij benadering een omvang van het telewerk maar vormen **geen precieze meting ervan**.

Een belangrijke uitdaging is ongetwijfeld de **evaluatie van het percentage van het telewerk** (maar tevens de frequentie, de betrokken taken, de weerhouden organisatie) in de publieke en privésector,

met een **"gemeenschappelijke" definitie van het telewerkconcept**. De onderzoeksmethode, die in het studieverlag van het BISA wordt voorgesteld, is een eerste benadering. Maar om over een beter zicht op de kwestie te beschikken en de evoluties in de tijd te volgen, zou het nuttig zijn om **aan de inzameling van deze statistieken een systematisch karakter te geven**, op het niveau van de Enquête naar de arbeidskrachten (EAK) of van de RSZ. Dit zou het voordeel bieden dat men over informatie op nationale schaal beschikt.

De gegevens van de EAK, die in het verslag worden vermeld, hebben betrekking op het jaar 2020. De **bijwerking** van deze jaarlijkse gegevens zal in de lente van 2022 beschikbaar zijn. Statbel, het Belgische statistiekbureau, publiceert echter eveneens maandelijkse gegevens die toelaten om de evolutie van het thuiswerk meer van nabij te volgen.

 Brupartners: Denkt het BISA van perspective.brussels aan andere onderzoeksonderwerpen die een bijdrage kunnen leveren tot de werkzaamheden over het telewerk en de impact ervan in het Brussels gewest?

 Sabrina Cipriano: Perspective.brussels zal zijn werkzaamheden voor de analyse van de impact van de gezondheids crisis in het algemeen, en van het telewerk in het bijzonder verder zetten. Er zijn verschillende studies voorzien. Zo zal een **analyse over de evolutie van het thuiswerk voor en na de COVID-19-crisis** worden verricht. In 2022 zal eveneens worden gestart met een **evaluatie van het telewerk in het Brussels openbaar ambt**. Deze evaluatie zal met name als doel hebben, de evolutie van de praktijk van het telewerk te meten. Tot slot, en vanuit een breder oogpunt, verricht Perspective eveneens een **analyse van de impact van de evolutie van de arbeidspraktijken op de kantorensector**. Al deze werkzaamheden, evenals de bijgewerkte statistieken over het thuiswerk van de loontrekkenden, zullen op onze 2 websites bisa.brussels en perspective.brussels beschikbaar zijn.

Het studieverslag "Analyse en impact van het telewerk in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest" werd opgesteld door een interdisciplinair onderzoeksteam van de Université libre de Bruxelles (IGEAT, DULBEA en EBxl), onder de coördinatie van het Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse van perspective.brussels en op verzoek van Minister Gatz, die bevoegd is voor Financiën, Begroting, Openbaar Ambt, de Bevordering van de meertaligheid, de Statistieken en het Imago van Brussel.

Dit verslag kan worden geraadpleegd op de website van het BISA, tabblad "Publicaties".

CONCLUSIE

De gezondheids crisis, die in 2020 is ontstaan, heeft heel wat gebieden verstoord, en ook de arbeidswereld ontsnapt hier niet aan.

Eerst en vooral omdat het telewerk ingevolge de uitzonderlijke maatregelen, die omwille van profylactische redenen moesten worden genomen, een nooit geziene opgang en omvang heeft bereikt. Ook al bestond er reeds een wettelijk kader om de contouren van deze wijze van werken, die zich ontwikkelde, vast te leggen, toch moest dit aan de omstandigheden worden aangepast, zoals blijkt uit het aannemen van de collectieve arbeidsovereenkomst nr. 149 die tijdelijk van toepassing is. Deze nieuwe tekst vormt ongetwijfeld slechts een tussenstap naar een meer volledige wetgeving teneinde het telewerk op duurzame wijze in de praktijken op de arbeidsmarkt in te schrijven. De eventuele toekomstige reglementeringen zullen rekening moeten houden met de balans die men zal kunnen opmaken ingevolge een immersie op grote schaal van heel wat werknemers en werkgevers in de praktijk van het structureel telewerk.

De 1ste elementen, die uit de verschillende onderzoeken naar voren komen, wijzen erop dat men zowel positieve als negatieve elementen in aanmerking moet nemen. Behalve het onbetwistbaar voordeel van de beperking van de aanzienlijke verplaatsingen tijdens de spitsuren in een verzadigde stad zoals Brussel, zijn bepaalde werknemers

het telewerk gaan beschouwen als een kans om hun concentratie en productiviteit te verhogen, om hun gevoel van stress te verminderen en in fine om tot een beter evenwicht tussen hun professioneel en gezinsleven te komen. Andere werknemers trekken een somberder beeld op van het telewerk, met name ingevolge het sociaal isolement of het einde van de informele contacten met de collega's. Voor de managers en werkgevers is het telewerk een kans geweest om het absentisme te laten dalen (los van de omstandigheden eigen aan de pandemie) en om in bepaalde gevallen schaalbesparingen te verrichten. Het telewerk is evenwel voor hen eveneens een uitdaging geweest inzake organisatie van de arbeid en van het beheer van de teams.

Behalve de eigenlijke arbeidswereld zou het telewerk eveneens op aanzienlijke wijze bepaalde activiteitensectoren kunnen beïnvloeden die weinig geneigd zijn om zich te ontwikkelen, en zelfs te blijven voortbestaan zonder te kunnen rekenen op een aanzienlijk aantal werknemers en mogelijke klanten in de wijk waar deze zijn gevestigd. Zodra de Brusselse interne werkgelegenheid voor meer dan 40% telewerkbaar is, zou men zich vragen moeten stellen bij de gevolgen van de aanwezigheid van de betrokken werknemers in Brussel. Immers, de activiteiten die zich het meest lenen voor hybride werkzaamheden, worden voor het merendeel uitgeoefend door hoogopgeleid personeel (met een redelijk hoog inkomen) die meestal buiten het Brussels gewestelijk grondgebied woonachtig zijn.

Men moet zich bijgevolg vragen stellen bij de impact van een versterking van het

structureel telewerk op bepaalde sectoren, zoals de handel en de horeca die minder op deze klanten zullen kunnen rekenen. Indien het gebruik van kantooroppervlakten vermindert, dan zullen bovendien ook bepaalde diensten- en ondersteunende activiteiten hieronder lijden. Welnu, het gemeenschappelijk punt van de sectoren die mogelijk de grootste impact zullen ondervinden, is het feit dat deze voor het merendeel laaggeschoolde Brusselse werknemers tewerkstellen, terwijl het Brussels Hoofdstedelijk Gewest nu reeds een ontoereikende interne tewerkstellingsgraad vertoont. Deze tewerkstellingsgraad bedroeg 56,6% in december 2021 (de Europese doelstellingen op dit vlak tegen 2030 is een tewerkstellingsgraad van 78% voor de personen tussen 20 en 64 jaar).

Dit dossier heeft tenslotte stilgestaan bij de huidige studies voor de evaluatie van de impact van het telewerk voor belangrijke materies in het kader van de Brusselse uitdagingen, zoals leefmilieu, mobiliteit, of nog, de ontvangsten voor de overheidsfinanciën. Gelet op het recent karakter van het telewerk (tenminste in die omvang sedert 2020) blijven er een aantal onbekenden om de gevolgen ervan op een objectieve manier te kunnen ontleden. De huidige cijfergegevens zijn ontoereikend of er bestaat nog te veel onzekerheid over de evolutie van dit fenomeen tijdens de komende jaren.

Het telewerk blijft hoe dan ook een belangrijk gegeven dat zich lijkt te bestendigen en roept vragen op, meer bepaald voor een stadsgewest zoals Brussel waarvan het economisch dynamisme eveneens op de aanwezigheid van zijn Brusselse werknemers en pendelaars berust.

De Adviezen van Brupartners

Uitgebracht tussen 16 september en 18 november 2021

ECONOMIE

A-2021-066-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering ertoe strekkende de gemeenten te betrekken bij de economische ontwikkeling van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. **16 september 2021**

A-2021-083-BRUPARTNERS

Ontwerp van besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering betreffende steun aan ondernemingen voor de organisatie van evenementen in het kader van de COVID-19-gezondheids crisis. **18 november 2021**

EUROPA - INTERNATIONAAL

A-2021-067-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie houdende instemming met het Verdrag van de Raad van Europa inzake de toegang tot officiële documenten, opgemaakt in Tromsø op 18 juni 2009. **16 september 2021**

A-2021-068-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie houdende instemming met het aanvullend Protocol bij het Europees handvest inzake lokale autonomie betreffende het recht op participatie in de aangelegenheden van lokale autoriteiten, opgemaakt in Utrecht op 16 november 2009. **16 september 2021**

A-2021-069-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie houdende instemming met het Verdrag van de Raad van Europa inzake cinematografische coproductie (herzien), gedaan te Rotterdam op 30 januari 2017. **16 september 2021**

A-2021-070-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie houdende

instemming met het Derde Protocol bij de Europese Kaderovereenkomst inzake grensoverschrijdende samenwerking tussen territoriale gemeenschappen of autoriteiten betreffende Euroregionale samenwerkingsverbanden (ESV's), gedaan te Utrecht op 16 november 2009. **16 september 2021**

A-2021-071-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie houdende instemming met het Verdrag van de Raad van Europa inzake een integrale benadering van veiligheid, beveiliging en gastvrijheid bij voetbalwedstrijden en andere sportwedstrijden, gedaan te Saint-Denis op 3 juli 2016. **16 september 2021**

A-2021-072-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie houdende instemming met het wijzigingsprotocol ter modernisering van het Verdrag van de Raad van Europa tot bescherming van personen met betrekking tot de geautomatiseerde verwerking van persoonsgegevens van 28 januari 1981, gedaan te Straatsburg op 29 oktober 2018. **16 september 2021**

A-2021-073-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie houdende instemming met het Verdrag van de Verenigde Naties inzake transparantie bij op een verdrag gebaseerde arbitrage tussen investeerders en Staten, gedaan te New York op 10 december 2014. **16 september 2021**

A-2021-074-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie houdende instemming met de Overeenkomst tot beëindiging van bilaterale investeringsverdragen tussen de Lidstaten van de Europese Unie, gedaan te Brussel op 5 mei 2020. **16 september 2021**

A-2021-075-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie houdende instemming met het Verdrag van Straatsburg van 2012 inzake beperking van aansprakelijkheid in de binnenvaart, gedaan te Straatsburg op 27 september 2012. **16 september 2021**

A-2021-076-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie houdende instemming met de Overeenkomst tussen de Regering van het Koninkrijk België, de Regering van de Vlaamse Gemeenschap, de Regering van de Franse Gemeenschap, de Regering van de Duitstalige Gemeenschap, de Regering van het Vlaamse Gewest, de Regering van het Waalse Gewest, de Regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de Regering van de Franse Republiek inzake het vervoer van lijken over land, gedaan te Parijs op 9 maart 2020. **16 september 2021**

FINANCIËN - FISCALITEIT - BEGROTING

A-2021-089-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie tot omzetting van de Richtlijn (EU) 2019/520 van het Europees Parlement en de Raad van 19 maart 2019 betreffende de interoperabiliteit van elektronische tolheffingssystemen voor het wegverkeer en ter facilitering van de grensoverschrijdende uitwisseling van informatie over niet-betaling van wegentol in de Unie. **18 november 2021**

LEEFMILIEU

A-2021-063-BRUPARTNERS

Ontwerp van besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van XX/XX/2021 tot wijziging van het besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van

Raadpleeg de volledige adviezen op www.brupartners.brussels, tabblad "Adviezen en aanbevelingen"!

25 januari 2018 betreffende het instellen van een lage-emissiezone gericht op de invoering van de criteria voor 2025-2035.
16 september 2021

A-2021-064-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie tot wijziging van het Wetboek van 25 maart 1999 van inspectie, preventie, vaststelling en bestraffing van milieumisdrijven, en milieuaansprakelijkheid, om de procedure van de bestuurlijke transactie erin op te nemen.
16 september 2021

A-2021-080-BRUPARTNERS

Initieel tariefvoorstellen van de BMWB en VIVAQUA voor de regulatoire periode 2022-2026.
21 oktober 2021

A-2021-082-BRUPARTNERS

Evaluatierapport van de toepassing van de uitgebreide producentenverantwoordelijkheid inzake afval in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.
21 oktober 2021

A-2021-084-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie tot wijziging van de ordonnantie van 1 maart 2007 betreffende de bescherming van het leefmilieu tegen de eventuele schadelijke effecten en hinder van niet-ioniserende stralingen, de ordonnantie van 5 juni 1997 betreffende de milieuvergunningen en de ordonnantie van 2 mei 2013 houdende het Brussels Wetboek van Lucht, Klimaat en Energiebeheersing.
18 november 2021

A-2021-085-BRUPARTNERS

Vorstel van bestek voor het milieueffectenrapport van het ontwerp van Maatregelenprogramma van het Waterbeheerplan 2022-2027.
18 november 2021

A-2021-086-BRUPARTNERS

Ontwerp van besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering met betrekking tot de implementatie van de grensoverschrijdende raadplegingsprocedure in het kader van aanvragen van een milieuattest of -vergunning, stedenbouwkundig attest, stedenbouwkundige of verkavelingsvergunning en met betrekking tot de aanplakking van de beslissingen.
18 november 2021

A-2021-088-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering tot oprichting van een dotatie ter compensatie van de gemeentelasten i.v.m. de verdeling van water en de inzameling van afvalwater.
18 november 2021

MOBILITEIT

A-2021-087-BRUPARTNERS

Ontwerpbesluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering tot wijziging van het besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering van 15 mei 2014 betreffende het voorbeeldgedrag van de overheden inzake vervoer.
18 november 2021

OPENBARE MACHT - BESTUUR

A-2021-077-BRUPARTNERS

Oprichting van een vast dialoog- en overlegplatform voor de non-profit (VDOPNP) bij Brupartners ingevolge de beslissingen van de Regering in de context van het protocolakkoord voor de non-profit 2018-2019 voor de FGC en de GGC.
16 september 2021

A-2021-079-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie betreffende de uitbreiding van het COVID Safe Ticket in geval van

noodzakelijkheid voortvloeiend uit een specifieke epidemiologische situatie.
21 oktober 2021

OPLEIDING

A-2021-065-BRUPARTNERS

Voorontwerp van samenwerkingsakkoord tussen de Franse Gemeenschapscommissie en het Waals Gewest tot oprichting van FORMAFORM, een multipartnercentrum voor de ontwikkeling van de competenties van beroepsbeoefenaars op het gebied van oriëntatie, opleiding, sociaal-professionele inschakeling en validatie van competenties.
16 september 2021

RUIMTELIJKE ORDENING - STEDENBOUW

A-2021-078-BRUPARTNERS

Ontwerpbesluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering betreffende de digitalisering van de behandelingsprocedures van de aanvragen voor stedenbouwkundige attesten, stedenbouwkundige vergunningen en verkavelingsvergunningen en de aanverwante beroepen die door de bepalingen van het BWRO worden geregeld.
16 september 2021

A-2021-081-BRUPARTNERS

Ontwerp van richtplan van aanleg "ZUID".
21 oktober 2021

A-2021-090-BRUPARTNERS

Ontwerp van richtplan van aanleg "JOSAPHAT".
18 november 2021

A-2021-091-BRUPARTNERS

Voorontwerp van ordonnantie tot wijziging van het Brussels Wetboek van Ruimtelijke Ordening en de ordonnantie van 5 juni 1997 betreffende de milieuvergunningen inzake de milieueffectenbeoordeling.
18 november 2021

Benjamin Wayens

Benjamin Wayens is onderzoekslogisticus en onderwijsmeester bij EBxl, het netwerk van Brusselse studies van de ULB.

Brupartners: Wat is de rol van de kleinhandel in de stad?

 Benjamin Wayens: De kleinhandel is de activiteit die erin bestaat, goederen of diensten in aangepaste hoeveelheden aan de eindverbruiker te verkopen. De kleinhandel onderscheidt zich van de groothandel die de bevoorrading van de kleinhandel en van collectiviteiten verzekert. In de bedrijfswereld spreekt men respectievelijk van "business to consumer" (B2C) en van "business to business" (B2B).

De detailhandel vervult heel wat functies:

- In de distributieketen **verzorgt de kleinhandel de effectieve transfer naar de verbruiker** van goederen afkomstig uit productieketens, maar ook verschillende verwerkingen zoals de facturatie, de groepering-opsplitsing, de verpakking, de etikettering, de opslag, de financiering van de voorraad, een gedeelte van de promotie en van de reclame, enz.;
- Door een assortiment samen te stellen, **verenigt de kleinhandel goederen en diensten** van verschillende producenten om de klant te bevredigen in functie van het type van nood, smaak, keuze, prijs en wijze van organisatie van de aankopen;
- Ook het **advies aan de verbruiker** en – bijgevolg – de aanpassing van het aanbod is essentieel, vooral wanneer

"Welke toekomst voor de Brusselse handelszaken?"

Met Benjamin Wayens

er een groot verschil bestaat tussen de techniciteit van het aanbod en het competentieniveau van de verbruikers;

- De kleinhandel **stuurt tenslotte meer en meer bepaalde productienetwerken** (met name door de bepaling van de producten) omwille van haar goede marktkennis. De sector is niet langer meer het afzetkanaal van gestandaardiseerde industriële producten.

Al deze functies zijn **essentieel voor de werking van de stadseconomie, maar verzekeren tevens de toegang tot verbruik** aan de bevolking en de gebruikers van de stad, waarvan de kenmerken, noden en competenties (ook digitaal) aanzienlijk kunnen verschillen.

Deze sector is vanzelfsprekend ook belangrijk voor de werkgelegenheid. Indien men de loontrekkenden en zelfstandigen in aanmerking neemt, en ook de restauratie en de autoverkoop meetelt (maar zonder de banken, verzekeringen en de niet-sedentaire handel), welnu dan kan men de tewerkstelling in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ramen op **61.000 voltijdse equivalenten** in 2018. Dit was goed voor **9% van de werkgelegenheid in het Gewest**

Brupartners: Welke evolutie heeft de handel in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de laatste jaren doorgemaakt?

 Benjamin Wayens: Wat betreft de verkoop van goederen in de strikte zin, telde men in 2019 minder verkooppunten dan in 2009, maar het aantal vierkante meter verkoopoppervlakte was groter. Men mag er dus van uitgaan dat er **minder handelszaken** zijn maar dat deze de neiging vertonen om **groter te zijn**, waarbij **de kleinste handelszaken de neiging vertonen om te verdwijnen**.

Maar deze balans verbergt in feite zeer verschillende evoluties al naargelang het soort van verkooppunten en hun exploitatiewijzen. **De georganiseerde handel**, die bijkantoren en franchisenemers omvat, **neemt duidelijk toe, terwijl de zelfstandige handel duidelijk afneemt**. Dit is het resultaat van de wijziging van de organisatie van de handel: de economische concentratie van de sector neemt toe. De stijging van de verkoopoppervlakten beperkt zich tot de georganiseerde handel, ofwel omdat de netto stijging in bepaalde sectoren uitsluitend door deze handelsvorm wordt gedragen, ofwel omdat deze de zelfstandige handel in andere sectoren vervangt.

Samengevat kan worden gezegd dat de verandering van de fysieke handel **de combinatie is van een aanpassing aan de evolutie van de verbruiksgewoonten, van logica inzake economische concentratie gekoppeld aan productiviteitswinsten en nieuwe logistieke praktijken, maar eveneens van een lokale dynamiek inzake de verstedelijking en de progressieve uitrusting van de wijken rond Brussel**.

Brupartners: Met welke middelen kan men de handel (opnieuw) aanpassen aan de stad en de stad aan de handel?

 Benjamin Wayens: De eerste stap is een **juiste diagnose!** Om de vermindering van het aantal handelszaken en er de vermenigvuldiging – als logisch gevolg – van de leegstaande handelscellen te begrijpen, moet men zich niet noodzakelijkerwijs op de oorzaken van de individuele sluitingen richten. Men moet zich eerder afvragen: **waarom worden de handelszaken die sluiten niet door andere handelsactiviteiten vervangen?** Dan zijn we terug af bij fundamentele elementen, zoals de stijging van de productiviteit, de economische concentratie, het onaangepast karakter van de kleinste handelscellen voor de huidige werking en rendement, het gebrek aan een overnemer omwille van de concurrentie op

“ Men moet de utopie van een planning van de handel waarschijnlijk laten varen (...) [en] eerder de stadsruimte en het beheer ervan plannen, en hierbij rekening houden met de noden van de handel. ”

de arbeidsmarkt, enz. en – vooral – de daling van de vraag naar vastgoed wat betreft het aantal handelscellen maar niet inzake het aantal vierkante meter, omwille van de toename van de gemiddelde omvang van de verkooppunten.

Dit alles zonder de effecten van het einde van de stijging van de commercialiseerbare uitgaven per inwoner te verwaarlozen en -bijgevolg – het feit dat de toename van het omzetcijfer sedert de jaren 2.000 niet meer door de demografische toename wordt gedragen. Daar, waar de demografie weinig dynamisch is, wordt de handel bijgevolg door een achteruitgang bedreigd. De Brusselse handel kan op dit vlak de demografische toename enkel verwelkomen.

Tot slot, en dit is eveneens belangrijk voor het stadslandschap waar uitstalramen gemiddeld 9% van de gelijkvloerse verdiepingen uitmaken, gooit de elektronische handel de dingen om. Een stijgend aandeel van de aankopen passeert niet meer via de verkooppunten. Dit draagt bij tot de daling van het omzetcijfer van de fysieke handel. Maar dit verhoogt tevens de exploitatiekosten: het beheer van een doeltreffende internetsite en de optimalisering van de logistiek voor onlineverkoop verlopen makkelijker voor de (nieuwe) actoren die uitsluitend online actief zijn (de zogenaamde "pure player") en in zekere mate voor de georganiseerde handel. De digitalisering van de handel, die ook de bevoorrading treft, ligt moeilijker voor de kleine zelfstandige handelaars. En het is niet zeker dat een digitalisering voor iedereen rendabel of aangewezen is.

Eens de juiste diagnose is gesteld, kan men nadenken over de manier waarop

de openbare ruimte de handel in al zijn vormen zo goed mogelijk kan ontvangen. En men kan een aantal voorstellen doen:

- Beter de verschillende handelsstromen opvangen (en weerhouden);
- Het vraagstuk van de onlinehandel niet beperken tot een logistieke kwestie maar werken aan zijn aanwezigheid online onder verschillende relevante vormen al naargelang van de gevallen;
- De handelszaken beter betrekken bij het denkproces over de milieutransitie;
- Erover waken dat het handelsvastgoed aangepast is aan de noden van de handel en niet omgekeerd;
- De mobiliteitskwesties anders benaderen door rekening te houden met de handel en door een referentiesysteem van acties toe te passen, uitgedrukt in termen van multimodale toegankelijkheid en gemoduleerd volgens het aanbod van de handelskern;
- Een debatcultuur bepalen en effectief laten werken rond de handel en zijn actoren, om het referentiesysteem van publieke acties op dit gebied te verduidelijken.

Samengevat kan men zeggen dat men waarschijnlijk de utopie van de rechtstreekse planning van de handel

moet laten varen, door op te geven welke handelszaken of vormen van handel aanwezig moeten zijn of wenselijk blijken (op welke basis in een zo veranderende context? En hoe?). Men zou misschien eerder moeten waken over een planning van de openbare ruimte en van het beheer ervan in functie van de noden van de handel. Kortom, zorgen voor een gastvrije omgeving voor de verschillende handelssoorten en -wijzen. En wanneer dit nodig blijkt, bemiddelen en gebruikconflicten vermijden, ook door de onlinehandel en zijn gevolgen voor de openbare ruimte in het denkproces op te nemen. Zo is het debat over de sociale voorwaarden in de sector van de leveringen waarschijnlijk slechts het eerste in een lange lijst.

De presentatie, die tijdens deze webinar werd gebruikt, is beschikbaar op de website van Brupartners, tabblad "Publicaties".

Alle aangebrachte elementen worden op gedetailleerde wijze behandeld in een samenvattende nota van het tijdschrift *Brussels Studies*: Benjamin Wayens, Tatiana Debroux, Pernelle Godart, Céline Mahieu, Mathieu Strale en Emmanuel d'Ieteren, "De kleinhandel in Brussel: de stad verzoenen met een sector in volle verandering", *Brussels Studies* [online], samenvattende nota's, nr. 143, online geplaatst op 04 mei 2020, geraadpleegd op 25 januari 2022. URL: <http://journals.openedition.org/brussels/4311>.

"Stand van zaken van de toenadering tussen onderwijs en arbeidsmarkt"

Met Audrey Grandjean en Ewoud De Sadeleer

Audrey Grandjean

Audrey Grandjean is dienstverantwoordelijke bij de Instance Bassin Enseignement qualifiant - Formation - Emploi (IBEFE) in Brussel. Het IBEFE is een overlegorgaan dat is opgericht krachtens een samenwerkingsakkoord tussen het Waals Gewest, de Federatie Wallonië-Brussel en de COCOF en dat de actoren op het gebied van onderwijs, tewerkstelling en opleiding en de sociale partners verenigt, met als doel partnerschappen en gemeenschappelijke projecten te ontwikkelen, maar ook de sturing van het opleidings- en onderwijsaanbod te ondersteunen zodat dit zo goed mogelijk aan de behoeften van ondernemingen en verschillende doelgroepen zou beantwoorden.

Ewoud De Sadeleer

Ewoud De Sadeleer is beleidsmedewerker bij de Vlaamse Onderwijsraad (Vlor) en deskundige levenslang leren en onderwijs-arbeidsmarkt. De Vlor is de strategische adviesraad bevoegd voor onderwijs en opleiding binnen de Vlaamse Gemeenschap. Deze brengt vertegenwoordigers van de onderwijswereld en sociaaleconomische en sociaal-culturele organisaties samen rond het onderwijs- en opleidingsbeleid. Op basis van dit overleg geeft de Vlor advies aan het Vlaams Parlement en aan de bevoegde Vlaamse minister.

Brupartners: Kunt u een beeld van het Franstalig kwalificerend onderwijs schetsen?

A.G.: Allereerst geef ik enkele kerncijfers¹. Er zijn bijna 25.000 leerlingen in het Franstalig kwalificerend onderwijs in Brussel ingeschreven. Ze zijn verspreid over 75 Franstalige scholen in Brussel en 5 Centres d'Éducation et de Formation en Alternance (CEFA). Er worden tientallen opties² aangeboden, die trouwens veel van de knelpuntberoepen omvatten. We kunnen dus vaststellen dat het kwalificerend onderwijs ruim vertegenwoordigd is in het onderwijsaanbod in Brussel.

De prestaties van het Franstalig kwalificerend onderwijs in Brussel, d.w.z. het vermogen ervan om leerlingen te doen slagen, is duidelijk **ontoereikend**. Dit onderwijs heeft het moeilijk om te kwalificeren, d.w.z. om diploma's af te leveren. Hierover zijn al meer dan 10 jaar tal van colloquia, administratieve verslagen, studies en officiële cijfers voortgebracht³. Wat de Commission consultative formation emploi enseignement (CCFEE, voorloper van de Instance Bassin) 13 jaar geleden verklaarde, is helaas nog steeds actueel: "Het Brusselse onderwijs slaagt er niet in de ongelijkheden te verminderen. Het heeft duidelijk gefaald in zijn opdracht om kwetsbare bevolkingsgroepen, vaak van vreemde origine, in te schakelen: sociale, economische en culturele menging is er nog steeds niet [...]. Kortom, de sociale lift blijft steken"⁴. Hoewel deze vaststelling 10 jaar geleden

ook voor Wallonië en Vlaanderen gold, werd er bij onze bureaus een aanzienlijke vooruitgang geboekt. In Brussel evolueren de cijfers te traag, vooral bij jongens die in het percentage vroegtijdige schoolverlaters oververtegenwoordigd zijn. Om nog maar te zwijgen van de COVID-tsunami, die de ongelijkheden en onzekerheid heeft versterkt en zo de moeilijke schooltrajecten nog kwetsbaarder heeft gemaakt.

De situatie zou ook in 3 woorden kunnen worden samengevat: schooldegradatie, **-segregatie en -faling**. Het kwalificerend onderwijs, en heel in het bijzonder het **beroepsonderwijs**, is nog steeds een onderwijsvorm die leerlingen met een grote leerachterstand⁵ (d.w.z. in schoolfaling) en leerlingen uit gezinnen met een (zeer) lage sociaaleconomische index⁶ (voornamelijk inwoners van de arme halve maan van Brussel)⁷ concentreert. Erger nog, deze beide kenmerken zijn cumulatief. Zogeheten leerlingen met een "lage sociaaleconomische index" zijn vaker terug te vinden in stromen waarin de leerachterstand groot is⁸. **Sociale determinanten** wegen nog steeds zwaar door in de studierichtingen. We staan nog ver verwijderd van een "op aanleg" gebaseerd onderwijs.

Een groot deel van het kwalificerend onderwijsaanbod sluit niet aan op de realiteit van de arbeidsmarkt. Vandaag volgt 1/3 van de leerlingen van het kwalificerend onderwijs een optie die zeer weinig (of geen) directe kansen op de arbeidsmarkt

¹ Schooljaar 2018-2019, cijfers van IBEFE Bruxelles.

² D.w.z. cursussen die tot een beroep leiden.

³ Les Cahiers de recherche du Girsef "La ségrégation scolaire, reflet déformé de la ségrégation urbaine : Différenciation des milieux de vie des enfants bruxellois", Bernard Delvaux en Eliz Serhadlioglu, Nr. 100 oktober 2014: <https://ccfee.be/fr/publications/transitions/donnees-indicateurs-cles-transition-jeunes-labojeunes> <https://ccfee.be/fr/publications/enseignement/la-dualisation-scolaire-en-region-bruxelloise> [https://www.ccc-ggc.brussels/sites/default/files/documents/graphics/rapport-pauvrete/barometre-welzijnsbarometer/welzijnsbarometer_2020_0.pdf](https://ccfee.be/fr/publications/enseignement/notes-de-synthese-enseignement) en met name blz.76" onderwijs en opleiding".

⁴ <https://ccfee.be/fr/publications/enseignement/le-systeme-scolaire-a-bruxelles-une-segregation-exacerbee>.

⁵ De Brusselse leerlingen van het secundair onderwijs hebben een hoge graad van leerachterstand (minimum 2 jaar). Voor het schooljaar 2018-2019 is dit **24% van de leerlingen in alle richtingen**. De hoogste graad van leerlingen met een leerachterstand wordt aangetroffen in de **beroepsrichting (65%)**, gevolgd door de richting van het technisch en kunstonderwijs (48%) in vergelijking met het algemeen onderwijs (10%).

⁶ Zie de officiële definitie van de sociaaleconomische index (SEI) op de website van de **FWB**.

⁷ De verhoudingen van leerlingen in het secundair onderwijs met een leerachterstand schommelt enorm naargelang de gemeente waarin zij wonen. In 2018-2019 heeft 33% van de leerlingen die in Sint-Joost-ten-Node wonen een leerachterstand, tegenover 9% in Sint-Pieters-Woluwe.

⁸ Zo heeft in het schooljaar 2018-2019 75% van de 16-jarige leerlingen met de laagste sociaaleconomische index een leerachterstand, tegenover slechts 32% bij de meest bevoordeelden. In datzelfde jaar volgt meer dan 50% van deze 16-jarige leerlingen met de laagste sociaaleconomische index een richting in het kwalificerend onderwijs.

biedt⁹. In de top 10 van de richtingen vinden we boekhoudkundig technicus, administratief en onthaalmedewerker, opvoedingsagent, sociale technieken, kantoortechnicus en agent onthaal en meer in het algemeen leren op de werkplek ("work-based learning"), de beste en snelste vooruitzichten op beroepsinschakeling bieden. Maar onder bepaalde voorwaarden. In Vlaanderen werd in 2016 een grote hervorming van de alternerende opleidingen doorgevoerd met een nieuw wettelijk kader (*Duaal Leren*) en een vereenvoudiging van het landschap. Ook in Frankrijk. Wat houden "alternerende opleidingen" in Brussel concreet in? Vele voorzieningen, scholen en (publieke of particuliere) opleidingscentra beweren dat zij alternerende opleidingen aanbieden. En dat is het 1ste obstakel, het extensief gebruik van het begrip "alternerende opleiding". De alternerende opleiding heeft zeer specifieke kenmerken¹⁰. Ik zou hieraan willen toevoegen dat de historische operator van de alternerende opleidingen in België de Formation Classes Moyennes¹¹ is. Deze is de erfgenaam van de oude gilden (die de Grote Markt van Brussel hebben gebouwd!) waarin het de ambachtsman was die zijn leerling opleidde. De confrontatie met de realiteit van het werk en de bedrijfswereld, het heen-en-weer-geloopt tussen pedagogie en praktijk, de centrale rol van de ondernemingen bij de vaststelling van de te verwerven vaardigheden en zelfs bij de beoordeling daarvan, dit alles vormt de kern van de alternerende opleidingen. Net zoals de contractualisering en het statuut van "leerling-werknemer". Dit alles maakt deel uit van het stelsel van de alternerende opleidingen. We zien hoe veeleisend dit stelsel is en hoe het

Brupartners: Alternerende opleidingen worden vaak als de "koninklijke weg" naar de arbeidsmarkt voorgesteld. Er zijn echter een aantal obstakels. Welke zijn deze?

A.G.: In heel Europa wordt algemeen erkend dat alternerende opleidingen, en meer in het algemeen leren op de werkplek ("work-based learning"), de beste en snelste vooruitzichten op beroepsinschakeling bieden. Maar onder bepaalde voorwaarden. In Vlaanderen werd in 2016 een grote hervorming van de alternerende opleidingen doorgevoerd met een nieuw wettelijk kader (*Duaal Leren*) en een vereenvoudiging van het landschap. Ook in Frankrijk. Wat houden "alternerende opleidingen" in Brussel concreet in? Vele voorzieningen, scholen en (publieke of particuliere) opleidingscentra beweren dat zij alternerende opleidingen aanbieden. En dat is het 1ste obstakel, het extensief gebruik van het begrip "alternerende opleiding". De alternerende opleiding heeft zeer specifieke kenmerken¹⁰. Ik zou hieraan willen toevoegen dat de historische operator van de alternerende opleidingen in België de Formation Classes Moyennes¹¹ is. Deze is de erfgenaam van de oude gilden (die de Grote Markt van Brussel hebben gebouwd!) waarin het de ambachtsman was die zijn leerling opleidde. De confrontatie met de realiteit van het werk en de bedrijfswereld, het heen-en-weer-geloopt tussen pedagogie en praktijk, de centrale rol van de ondernemingen bij de vaststelling van de te verwerven vaardigheden en zelfs bij de beoordeling daarvan, dit alles vormt de kern van de alternerende opleidingen. Net zoals de contractualisering en het statuut van "leerling-werknemer". Dit alles maakt deel uit van het stelsel van de alternerende opleidingen. We zien hoe veeleisend dit stelsel is en hoe het

nooit het resultaat van een degradatiestelsel kan zijn. Het is een pad van uitmuntendheid.

2de obstakel: het gebrek aan doorlatendheid van ons certificeringssysteem, d.w.z. de monopolistische positie van het algemeen onderwijsdiploma. Alvorens een alternerende opleiding al zijn vruchten afwerpt, moeten de diploma's ervan door iedereen worden erkend. Het toevoegen van een vereiste inzake algemeen onderwijsdiploma aan cursussen die voorheen via alternerende opleidingen toegankelijk waren, is naar mijn mening geen goed signaal¹². Wist u dat het nog steeds onmogelijk is om met een diploma bedrijfsleider (een diploma dat specifiek is voor alternerende opleidingen) aan de universiteit te geraken? Wist u dat voor de aanwerving van technische functies bij de besturen (bijvoorbeeld elektricien) enkel het GHSO-diploma is vereist? Het is tijd om het conservatisme achter ons te laten en om bij gelijke vaardigheden iedereen dezelfde kansen en dezelfde rechten te waarborgen. Het is tijd om alle certificeringen/diploma's die door overheidsdiensten worden afgegeven op gelijke voet te stellen. Het project Certificat de compétence professionnelle (CCP)¹³, dat door het Consortium de validation des compétences en de actoren van volwassenenonderwijs en -opleiding wordt gedragen, is in dit opzicht hoopgevend.

Brupartners: Wat zouden de uitwegen uit deze problematische situatie zijn? Moet het kwalificerend onderwijs worden hervormd?

A.G.: Het Pacte d'Excellence wordt sinds enkele jaren door de regering van de Federatie Wallonië-Brussel ten uitvoer gelegd. Eén van deze beleidswerven betreft de hervorming van het kwalificerend en alternerend onderwijs. Maar het is een illusie om de problemen die ik hierboven heb opgesomd, te willen oplossen door enkel rond het kwalificerend onderwijs te werken. De verschijnselen van degradatie en segregatie zijn immers het gevolg van het algemeen onderwijs. Wij kunnen in onze democratische samenleving niet langer aanvaarden dat elk jaar duizenden jongeren de school verlaten zonder diploma of getuigschrift¹⁴, zonder "een beroep in handen", en dus zonder enig concreet vooruitzicht op inschakeling.

Ik maak hiervan gebruik om erop te wijzen dat het concept "kwalificatie" verkeerd wordt gebruikt, hetgeen niet bijdraagt tot een beter begrip van

de werkelijke uitdagingen. José Rose¹⁵ heeft dit goed uitgelegd. Er bestaat niet zoiets als "ongekwalificeerd" (iedereen heeft een minimum aan vaardigheden). Het is echter mogelijk dat onze vaardigheden niet worden erkend, d.w.z. gecertificeerd, via bijvoorbeeld een diploma. Wanneer men het over "ongekwalificeerden" heeft, heeft men het meestal over jongeren die het onderwijssysteem zonder diploma verlaten. Men hoort ook praten over "ongekwalificeerd werk". Maar er bestaat ook niet zoiets als ongekwalificeerd werk. Alle werk vereist immers het gebruik van vaardigheden bij de uitvoering van specifieke taken. Een baan kan echter laaggekwalificeerd zijn als men zich beroept op een indeling in de collectieve arbeidsovereenkomsten. Vanuit dit oogpunt zijn er inderdaad laaggekwalificeerde banen, d.w.z. banen die op het laagste niveau zijn ingedeeld en die overeenkomen met een loonniveau dat dicht bij het minimumloon aanleunt.

Ik kom nu tot een 1ste voorstel: om sociale maatschappelijk contract rondom het recht op levenslange certificering versterken. Dit recht heeft in de eerste plaats betrekking op de school en haar beloften inzake emancipatie en sociale rechtvaardigheid. Maar het belang de hele maatschappij, actoren van opleiding, ondernemingen, sociale partners en de regeringen aan. Iedere burger moet het recht hebben op een officiële erkenning van diens vaardigheden en aldus op een tweede kans wanneer men de school niet met succes heeft doorlopen.

Ook de transparantie en uitwisseling van informatie zou moeten worden verbeterd. In Brussel is het nog steeds bijna onmogelijk om volledige gegevens over bijvoorbeeld schooluitval of het slaagpercentage in het kwalificerend onderwijs te verkrijgen (in tegenstelling tot Vlaanderen, waar alle cijfers al jaren online beschikbaar zijn). Hoe kan men zich oriënteren, hoe kan men een school, een studierichting kiezen, als het zo moeilijk is om duidelijke informatie te krijgen over wat de opties inhouden, over de toekomstmogelijkheden ervan en over de realiteit van de uitoefening van de beroepen? Welke informatie over beroepsmogelijkheden wordt gegeven aan jongeren die voor "kantoortechnicus" kiezen? Een ander voorbeeld: er bestaat een Brussels

⁹ Hetzij omdat de titel niet overeenkomt met een aanbod op de arbeidsmarkt (kantoorbediende of sociale technieken), hetzij omdat het kwalificatieniveau lager is dan wat op de arbeidsmarkt gebruikelijk is (voor boekhoudkundig technicus is bijvoorbeeld nu een bachelorsdiploma en beheersing van de twee landstalen vereist). Berekening IBEFE Bruxelles.

¹⁰ Cfr. de nog steeds actuele vroegere werkzaamheden van de Conseil de l'Éducation et de la Formation (advies nr. 68), maar ook de Belgische website RefereNet en Europese platformen zoals Cedefop.

¹¹ efp/SFPME in Brussel, IFAPME in Wallonië en Syntra in Vlaanderen.

¹² Cfr. de hervorming van de Milieux d'accueil de la petite enfance (MILAC).

¹³ Meer informatie hierover op de website van de IBEFE Bruxelles: <https://www.bassinfe-bxl.be/sites/default/files/Avis%20n%C2%B015%20CCP.pdf>.

¹⁴ 25% van de 20-24-jarigen en 20% van de 25-34-jarigen heeft het hoger middelbaar onderwijs in Brussel niet afgemaakt (bron: Eurostat, *Enquêtes naar de arbeidskrachten*).

¹⁵ Rose, J. Qu'est-ce que le travail non qualifié ? La Dispute, Parijs, 2012, 177 blz.

fonds dat de financiering van projecten voor schooluitrusting mogelijk maakt. Het ontvangt meerdere miljoenen euro per jaar. Deze middelen worden echter niet optimaal en zonder coördinatie met de andere plaatsen voor geavanceerde uitrusting, zoals de Opleidings- en Tewerkstellingspolen, aangewend (cfr. het [advies](#) van de IBEFE Bruxelles).

De **openstelling van scholen blijft een belangrijke hefboom**. Scholen alleen kunnen de enorme uitdaging van het welslagen en de sociale lift voor iedereen niet oplossen. Het kwalificerend onderwijs moet zich blijven openstellen, partnerschappen met ondernemingen en sectoren die dat wensen blijven tot stand brengen, bruggen met actoren van volwassenenopleiding blijven slaan, kwaliteitsstages blijven bevorderen, enz. Vandaag, en de Fondation pour l'Enseignement kan daarvan getuigen, zijn zeer veel ondernemingen en beroepssectoren¹⁶ op zoek naar scholen om concrete projecten op te zetten.

Een andere hefboom voor acties om het kwalificerend onderwijs te herwaarderen is het **aanbieden van cursussen die de evoluties van onze samenleving weerspiegelen**. Waar liggen de opties op het gebied van codering? Van herwaardering van afvalstoffen? Van digitale creatie? In deze sectoren zijn er mooie tewerkstellingskansen, en dit is een aanbod dat jongeren zou kunnen aantrekken die op zoek zijn naar zingeving. Prachtige initiatieven zoals MolenGeek of BeCode tonen dit aan.

Tot slot moet er worden gewerkt aan het **aanleren van talen**. Een jongere die vandaag in Brussel een opleiding volgt voor handel, administratieve beroepen of logistiek, krijgt bijna nooit lessen Nederlands. Het is niet in het programma opgenomen. Dit is een absolute tegenstrijdigheid. Brussel heeft specifieke kenmerken waarmee het Franstalig onderwijs rekening moet houden. Brussel zal binnenkort een Cité des Langues verwelkomen, zal het onderwijs hieraan deelnemen?

Brupartners: Hoe werkt het systeem van het "Duaal Leren"?

E.D.S.: Vorige vormen van werkplekleren (zoals "leren en werken") beoogden om op de werkvloer competenties in te oefenen die eerder in de klas werden aangeleerd. Bij Duaal Leren **verwerft een leerling vaardigheden op school én op de werkvloer**. Een nauwe samenwerking tussen scholen,

ondernemingen en sectoren is daarbij cruciaal. Om de kwaliteit van de opleiding te garanderen moet een onderneming een erkenning krijgen en moet de begeleider een specifieke mentoropleiding volgen.

Sinds 1 september 2019 is Duaal Leren ten volle van start gegaan en ondertussen zijn **2.338 leerlingen** ingeschreven in Duaal Leren. Daarnaast zitten nog eens 268 leerlingen in een aanloopfase naar een duale opleiding. Vanaf komend schooljaar zal duaal leren ook mogelijk worden in het volwassenenonderwijs en in de toekomst is ook een uitrol in het hoger onderwijs voorzien.

De belangrijkste uitdaging is de **overgang van het oude systeem van leren en werken naar het nieuwe stelsel van Duaal Leren** die tegen schooljaar 2025-2026 moet afgerond zijn. Ook jongeren die niet arbeidsbereid, arbeidsrijp of schoolmoe zijn, moeten immers een goede leerweg vinden in het nieuwe stelsel van Duaal Leren. De laatste aanpassingen aan de aanloopfase zijn alvast hoopgevend (bv. een kwalificerend traject op maat), maar de nodige **financiering** voor personeelsomkadering en begeleiding op maat ontbreekt vooralsnog.

Brupartners: In Vlaanderen is de samenwerking tussen arbeidsmarkt, onderwijs en sectoren al goed ontwikkeld. Kunt u ons hier meer over vertellen?

E.D.S.: De Vlaamse overheid investeert tweejaarlijks bijna **20 miljoen euro in "sectorconvenanten"** waarin de sectoren acties vooropstellen die zetten op de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, levenslang leren en diversiteit (non-discriminatie en inclusie). In de toekomst wil de Vlaamse regering nog meer inzetten op intersectorale samenwerking. Daarnaast hebben sommige sectoren ook **"onderwijsconvenanten"**, waarbij de sectoren zelf middelen investeren om specifiek in te zetten op versterking van **arbeidsmarktgericht onderwijs** en in een begeleidingscommissie afspraken maken met onderwijsverstrekkers.

Onderwijs- en werkbactoren werken ook samen en bouwen aan **gedeelde visie** in 2 "partnerschappen": het Vlaams Partnerschap Duaal Leren en het Partnerschap Levenslang Leren. Het Partnerschap Duaal Leren delegeert ook bevoegdheden aan sectorale

partnerschappen zoals de controle van de uitvoering van de overeenkomsten op de werkplek en het informeren en ondersteunen van ondernemingen. Het nieuwe Partnerschap Levenslang Leren heeft eind 2021 dan weer een belangrijk actieplan opgesteld om de participatie aan levenslang leren in Vlaanderen te stimuleren.

Brupartners: Wat voorziet de Vlor (Vlaamse Onderwijsraad) om het fenomeen van vroegtijdige schoolverlaters te bestrijden?

E.D.S.: De preventie en het remediëren van vroegtijdige schooluitval is een heel belangrijk thema voor de Vlor. De Vlaamse overheid zal op korte termijn een nieuw actieplan tegen schooluitval formuleren. De Vlor bereidt dan ook een advies (gepubliceerd eind februari) voor om de krachtlijnen en prioriteiten voor dat actieplan te schetsen¹⁷. Een goede **samenwerking tussen het beleidsdomein onderwijs en het beleidsdomein welzijn** wordt daarbij cruciaal.

Daarnaast organiseert de Vlor op 20 april 2022 een studiedag over dit thema, waar we inspirerende praktijkvoorbeelden in de kijker zullen zetten¹⁸. Er bestaan immers al heel mooie samenwerkingen tussen het secundair onderwijs, het tweedekansonderwijs (volwassenenonderwijs), de examencommissie, arbeidsmarktactoren (zoals VDAB). Door een studiedag met de nadruk op uitwisseling willen we dergelijke samenwerking verder stimuleren en voortbouwen op bestaande goede initiatieven.

De presentaties die tijdens dit webinar werden gebruikt, zijn beschikbaar op de website van Brupartners onder het tabblad "Publicaties".

¹⁶ De MIVB en ENGIE zijn op zoek naar profielen van elektromechanici, en de sectoren voeding en vervoer-logistiek zijn op zoek naar scholen die opties zouden kunnen bieden in de beroepen die zij vertegenwoordigen en waarvoor zijn een groot tekort aan arbeidskrachten waarnemen.

¹⁷ Vlor, Algemene Raad. (2022, 24 februari). Nieuw actieplan ter preventie en aanpak van schooluitval. Website: <https://www.vlor.be/adviezen/schooluitval-inzetten-op-preventie-en-versnippering-tegengaan>.

¹⁸ Meer info: <https://www.vlor.be/activiteiten/inspiratiedag-vroegtijdig-schoolverlaten>.

Twee nieuwe logo's voor de Raad voor het Leefmilieu en het Comité van Watergebruikers

© RLBHG

De Raad voor het Leefmilieu van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (RLBHG), die bij het besluit van 15 maart 1990 werd opgericht, vernieuwt zijn visuele identiteit met de creatie van 2 nieuwe logo's: één voor de Raad voor het Leefmilieu en één voor het Comité van Watergebruikers, dat bij het besluit van 24 april 2014 binnen de Raad werd ingesteld.

Nadat ze over hun identiteit en de opdrachten die hun zijn toevertrouwd hadden beraadslaagd, wilden de leden en het Secretariaat van de Raad voor het Leefmilieu en het Comité van Watergebruikers de nadruk leggen op hun erkende positie als **hoofdrospelers bij het Brusselse milieuoverleg en het overleg inzake het waterbeleid**. Met hun "nieuwe look" positioneren de Raad voor het Leefmilieu en het Comité van Watergebruikers zich ook als moderne, dynamische instanties met sterke milieuwwaarden.

Een nieuwe look, maar geen nieuwe inhoud. De opdrachten en activiteiten van de Raad voor het Leefmilieu en het Comité van Watergebruikers blijven dus ongewijzigd.

In het kader van een integratie in het gewestelijk grafisch charter, lijken het blad in het logo van de Raad voor het Leefmilieu en de waterdruppel in het logo van het Comité van Watergebruikers op het **irisblad, het symbool van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest**. Moeder Aarde heeft een bloeiend blad, symbool voor ecologie en duurzaamheid enerzijds, en wordt bewaterd door een waterdruppel, symbool voor het leven anderzijds. De cirkel staat voor de ronde tafel en het gewestelijk overleg.

Meer informatie op de website van de Raad voor het Leefmilieu (www.rlbhg.brussels), die ook een opknapbeurt heeft gekregen!

Een gewestelijk kadaster van vermoedelijk leegstaande woningen

Om het problematische fenomeen van de leegstand tegen te gaan, heeft staatssecretaris voor Huisvesting Nawal Ben Hamou Brussel Huisvesting opgedragen om de **identificatie van vermoedelijk leegstaande woningen** in het Brussels Gewest te centraliseren.

Daartoe kreeg een team van onderzoekers van de ULB en de VUB de opdracht een **wiskundig instrument** te ontwikkelen dat het mogelijk zou maken een inventaris van deze woningen te verkrijgen door verschillende gegevens met elkaar te kruisen (laag waterverbruik, geen domicilie, overschot aan wooneenheden in verhouding tot het aantal domicilies, enz.). De mogelijke leegstand zou betrekking hebben op bijna 10.000 gebouwen, d.w.z. tussen 17.000 en 26.400 woningen, alleen al in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Zodra alle vermoedelijk leegstaande woningen zijn geïdentificeerd, zullen bijkomende en meer gerichte onderzoeken moeten worden gevoerd om een correcte en bijgewerkte inventaris te verkrijgen. Deze goederen zullen dan opnieuw op de **markt worden gebracht**. Ter herinnering, het leeghouden van een gebouw of een gedeelte van een gebouw dat bestemd is voor huisvesting, is een administratieve overtreding van de Brusselse huisvestingscode.

Meer informatie op de website van Brussel Huisvesting, onder het tabblad "[Nieuws](#)"

April 2022 - nr. 37

Periodieke publicatie van Brupartners

Samenvatting: de Renolution-premies

Vanaf 1 januari 2022 zijn de energiepremies, woningrenovatiepremie en gevelverfraaiingspremie samengevoegd tot de "Renolution-premies".

De gecombineerde begroting van de premies voor 2022 werd verhoogd tot **53,6 miljoen euro**. Het doel van de Renolution-premies is ervoor te zorgen dat alle doelgroepen toegang tot deze premies hebben, en in het bijzonder de lage-inkomensgroepen, die hiermee minstens 50% van de kosten van hun energierenovaties zullen kunnen financieren.

Deze administratieve verbetering past in het kader van **het nastreven van de klimaatdoelstellingen** van het

Brussels Gewest en in het bijzonder in het kader van de "Renolution"-strategie, die tot doel heeft het

© Leefmilieu Brussel

© homegrade.brussels

gemiddelde verbruik van de gezinnen tegen 2050 door 3 te delen. Gebouwen zijn de grootste bron van directe broeikasgasemissies in Brussel.

Om een stand van zaken van de situatie op te maken en deze fusie beter te begrijpen, heeft homegrade.brussels onlangs een geïllustreerde **samenvatting van de financiële incentives voor de aankoop en renovatie van woningen** in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gepubliceerd.

Meer informatie over deze samenvoeging van premies is ook beschikbaar op de [website](http://www.webside.brussels) van Leefmilieu Brussel (www.leefmilieu.brussels) en op de [website](http://www.webside.urban.brussels) van urban.brussels (www.wijken.brussels).

Focus: Zullen er in 2030 genoeg plaatsen zijn in de Brusselse scholen?

In één van zijn laatste focussen heeft het BISA zich gebogen over een vraag die veel ouders en toekomstige ouders in Brussel bezighoudt: **zullen er in 2030 genoeg schoolplaatsen voor alle leerlingen zijn?**

Terwijl het aantal leerlingen in het kleuteronderwijs naar verwachting zal afnemen, zoals dit al enkele jaren het geval is, evenals in het basisonderwijs, zou het aantal leerlingen dat in het Brussels Gewest in het **secundair onderwijs zal worden ingeschreven** tegen 2029-2030 sterk toenemen (met een geraamde stijging van ongeveer **10.000** nieuwe leerlingen). Zullen er derhalve genoeg schoolplaatsen zijn?

Na een portret van de huidige demografische situatie, de evolutie van de schoolbevolking en de vooruitzichten tegen 2029-2030 in de Brusselse scholen te hebben geschetst, eindigt de focus met een **analyse van de uitdagingen die verbonden zijn aan het creëren van plaatsen** in de scholen van het Hoofdstedelijk Gewest.

© BISA

Tot besluit wordt er in de focus op aangedrongen dat het absoluut noodzakelijk is om te **anticiperen op de creatie van nieuwe plaatsen** (vooral in het lager middelbaar onderwijs), **de opgestarte projecten inzake schoolinfrastructuren tijdig af te werken** en, tot slot, te **zorgen voor de volledige bezetting van de nieuw gecreëerde plaatsen**. Dit alles is van essentieel belang om de spanningen weg te nemen die enerzijds het gevolg zijn van het schrijnend tekort aan plaatsen in de Brusselse scholen in de afgelopen jaren, en anderzijds de verwachte toename van het aantal leerlingen in het secundair onderwijs in het komende decennium.

De volledige tekst is beschikbaar op de website van het BISA onder het tabblad "[Nieuws](#)".

BRUPARTNERS

Bischoffsheimlaan 26
 1000 Brussel
 02/205.68.68
www.brupartners.brussels
brupartners@brupartners.brussels

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER:

Caroline Vinckenbosch

LAY-OUT:

Ideology – Schaarbeek

DRUK:

DB Group – Anderlecht

ROUTAGE:

Trinôme - Schaarbeek

ILLUSTRATIES:

Omslag: Shutterstock
Dossier: BISA, Hansez, I., OESO, perspective.brussels, Pexels, Pixabay, Shutterstock, Taskin, L., Thisse, J.F.
Debatten/Webinars: Pixabay, Shutterstock
Nieuws in het kort: RLBHG, Shutterstock
Publicaties: Leefmilieu Brussel, homegrade.brussels, BISA

REDACTIECOMITÉ:

Woord vooraf: Paul Palsterman
In de kijker: Coralie Waeyenbergh
Dossier: Mathieu Reichling
Debatten/Webinars: Coralie Waeyenbergh
De Adviezen van Brupartners, Nieuws in het kort en Publicaties: Bertrand Ackerman, Marie Carette, Coralie Waeyenbergh
Vertaling: Rik Duynslager, Eric Vanderheyden

DANK AAN:

Sabrina Cipriano, Ewoud De Sadeleer, Audrey Grandjean en Benjamin Wayens voor de toegestane interviews.